

Małgorzata Międzobrodzka*

KAZIMIERSKI-PODGÓRSKI SKŁAD SOLNY (XVI – XIX W.)

WSTĘP

Wzrastające w ostatnich latach zainteresowanie obiektami związanymi z techniczną i gospodarczą przeszłością współczesnego Krakowa, zwróciło uwagę na stojący w Podgórzu przy ul. Na Zjeździe 8 budynek dawnego składu solnego. Problemem stało się znalezienie odpowiedzi na podstawowe pytania dotyczące czasu jego powstania i funkcji pełnionych do momentu przejścia pod zarząd wojskowy w połowie XIX w.

W dotychczasowej literaturze, mającej charakter opracowań monograficznych, poświęconych powstaniu i rozwojowi Podgórza, autorstwa Franciszka Bardela¹, czy Jarosława Żółciaka², tematyka solna pojawiła się jedynie w postaci ogólnych stwierdzeń i domniemywań. W podobnej, cenniejszej ze względu na zgromadzony materiał kartograficzny pracy Wojciecha Przegona³, analizującej proces urbanizacji miasta Podgórza, skład-port solny pozostał jedynie dostrzeżonym elementem treści analizowanych map. Podobnie podstawowa literatura poświęcona dziejom kopalń soli w Wieliczce i Bochni, omawiająca między innymi zagadnienia handlu solą, w tym także działalność nadrzecznych składów solnych skupiła się głów-

* Małgorzata Międzobrodzka, Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka, malgosia.mie@interia.pl

¹ F. Bardel: *Miasto Podgórze, jego powstanie i pierwszych 50 lat istnienia*, Kraków, 1901.

² J. Żółciak: *Zarys przemian dziejowych miasta Podgórza oraz wsi Płaszów, Rybitwy, Przewóz – historycznych miejscowości dzielnicy XIII (w:) Wolne Królewskie Miasto Podgórze, Płaszów-Rybitwy-Przewóz. Zarys przemian historycznych*, pod red. J. Żółciak, Kraków 1996, s. 43-174.

³ W. Przegon: *Zmiany użytkowania ziemi w procesie urbanizacji krajobrazu na przykładzie miasta Podgórza 1784-1915*, Kraków 2004.

nie na kierunkach, organizacji i efektach ekonomicznych prowadzonej sprzedaży. Brak w niej bliższych ustaleń dotyczących samego, istniejącego już od XVI w. kazimierskiego, a w czasach austriackich podgórskiego składu solnego⁴.

Podjęte poszukiwania źródłowe, obejmujące przede wszystkim teksty królewskich komisji żupnych z lat 1581-1764⁵, zapisy z zespołu *Acta Castrensis Cracoviensis* – *Relationes* z lat 1572-1792, dostępne dzięki sumariuszowi opracowanemu przez Annę Smarón⁶, wybrane rękopisy i akta salinarne z lat 1772-1918 (przechowywane w Archiwum Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka) oraz akta miasta Podgórze i zbiory kartograficzne z Archiwum Narodowego w Krakowie skłoniły do podjęcia próby przedstawienia historii i funkcjonowania kazimierskiego-podgórskiego składu solnego od XVI do XIX w.⁷

OKRES STAROPOLSKI

Trudno wskazać dokładny czas budowy pierwszego nadrzecznego magazynu solnego nad Wisłą „za Kazimierzem”. Łatwiej wyjaśnić powody jego powstania. W 1496 r. rozszerzono na szlachtę wszystkich ziem koronnych, obowiązujący już wcześniej (od 1454 r.) w Małopolsce, przywilej tzw. soli suchedniowej. Dawał on szlachcie prawo nabywania na własne potrzeby pewnej ilości soli bez pośrednictwa kupców i po określonej cenie bezpośrednio w żupach, tj. tylko w Wieliczce i Bochni. Rozszerzenie przywileju wymagało przyjęcia innego rozwiązania. Na sejmie 1511 r. król Zygmunt Stary oświadczył, że sól będzie dostarczana wszędzie tam dokąd tylko statkami można będzie dotrzeć⁸. Deklaracja królewska zobowiązała

⁴ A. Keckowa: *Żupy krakowskie w XVI-XVIII wieku (do 1772 roku)*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969, zwłaszcza s. 324-354; K. Dziwik: *Saliny krakowskie w latach 1772-1918* (w:) *Dzieje żup krakowskich*, Wieliczka 1988, s. 223-304, zwłaszcza s. 287-298.

⁵ Korzystano ze zbioru kopii mikrofilmowych zgromadzonych przez Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka. Zob. I. Pajdak: *Katalog mikrofilmów Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*, Wieliczka 1987.

⁶ Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka (dalej: MŻKW) *Zbiory specjalne* (dalej: *Zb. spec.*) A. Smarón: *Materiały dotyczące solnictwa oraz Wieliczki i Bochni zawarte w zespole Acta Castrensis Cracoviensis – Relationes [z lat] 1572-1586, 1587-1600, 1601-1615, 1616-1630, 1631-1650, 1651-1675, 1676-1714, 1715-1750, 1750-179*, mpis sygn. 4/1 – 4/9.

⁷ Pierwsze efekty poszukiwań posłużyły do sporządzenia notki informacyjnej: M. Międzobrodzka, P. Kubisztal: *Skład Solny* (w:) *Zabłocie. Przewodnik*, red. G. Cieplý, Kraków 2014, s. 12-14.

⁸ *Constitutiones Conventus Petroviensis A.D. 1511* (w:) *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego*, Petersburg 1859, t. 1., s. 171, f. 378.

wszystkich administratorów żup krakowskich do organizowania i finansowania regularnych spławów (tzw. defluitacji) soli do komór mazowieckich – królewskich składów solnych tworzonych nad Wisłą, Bugiem i Narwią⁹. Będąc wskazanymi dla szlachty poszczególnych ziem punktami odbioru określonej ilości soli suchedniowej, stawały się równocześnie magazynami i miejscami sprzedaży, służącymi wprowadzaniu soli krakowskiej na rynek środkowej i północnej Polski. Organizacja spławów solnych wymagała wyznaczenia miejsc jej załadunku. Dla soli z Wieliczki było to nabrzeże kazimierskie, dla soli z Bochni wybrano położone nad rzeką Rabą Uście (Solne).

Dokładniejsze określenie lokalizacji składu kazimierskiego nastęrcza wiele trudności. Do 1733 r. nie pojawia się na planach okolic Krakowa, a więc co do jego położenia musimy polegać na interpretacji zapisów tekstowych. Określenie z 1581 r., zaczerpnięte z zapisu komisji królewskiej wizytującej żupy krakowskie i inwentaryzującej wspomniany skład – „Szopa u Wisły na brzegu za Kazimierzem”¹⁰ – niewiele wyjaśnia. Podobnie niejednoznaczne pozostaje dużo późniejsze sformułowanie „Skład solny na gruncie miasta Kazimierza przy Krakowie”¹¹. Trzeba pamiętać, że miasto Kazimierz od połowy XIV w. posiadało tereny położone nie tylko na lewym, ale także na prawym brzegu pobocznego wówczas koryta Wisły – tzw. Zakazimierki. Już w 1357 r. rajcy kazimierscy nabyli od króla wieś Zabłocie, a w 1370 r. otrzymali od monarchy położoną u stóp Krzemionek wieś Czyżową, zwaną również Janową Wolą¹². Przez te grunty – pod Krzemionkami – przebiegały drogi prowadzące z zachodu na wschód i południe. Tędy, przez most kazimierski wwożono, przeznaczoną na skład krakowski, sól z Wieliczki¹³.

Wiele wskazuje, że skład–port solny kazimierski założono na prawym brzegu Zakazimierki. Atrakcyjność tego koryta Wisły jako miejsca załadunku towarów na

⁹ O transporcie soli Wisłą i o soli suchedniowej zob. A. Keckowa: *Żupy.....*, s. 324-354 i 354-367.

¹⁰ Biblioteka Książąt Czartoryskich (dalej: Bibl. Czart.), *Inwentarz budowania gór y in-szych sprzętów dołowych y górnych w Żuppach Wielickiej y Bocheńskiej* [1581 r.], rkps sygn. 2450, MŻKW, mf. 1/7, s. 41.

¹¹ Biblioteka Naukowa Uniwersytetu Lwowskiego (dalej: BNUL), *Commissia w Żupach Wielickich y Bocheńskich dnia XX [...] czerwca zaczęta, a skończona [dnia] IV sierpnia roku 1670*, rkps sygn. 429/III, MŻKW, mf. 6/1, k. 241v.

¹² W. Przegon: *Zmiany...*, s. 114-117.

¹³ Krakowski skład solny funkcjonował już w pocz. XIV w. Mieścił się na krakowskim rynku. W 1563 r., na prośbę mieszczan, został przeniesiony za Nową Bramę. Por.: M. Międzobrodzka: *Handel solą w wielkim Krakowie*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” (dalej: „SMDŻ”), t. XXV, Wieliczka 2007, s. 11-25.

statki była na tyle duża, że król Stefan Batory dokumentem wydanym w Warszawie 2 marca 1578 r. musiał zakazać mieszczanom krakowskim i kazimierskim tamowania ruchu na Wiśle oraz zajmowania terenów przyległych do składnic soli dla swoich towarów i statków. Nakazał by ta strona rzeki, po której znajdowały się składy solne pozostawała wolna dla żeglugi i swobodnego załadunku soli, a skarconym mieszczanom wskazywał na miejsce ich magazynów brzeg przeciwny¹⁴. Dokument królewski, w którym nie sprecyzowano, o który brzeg chodzi, został wystawiony na prośbę spółki warzelniczej Loissów, spławiającej sól stochmalową do warzelnii w Toruniu. Magazyn tej spółki z całą pewnością znajdował się obok składów skarbowych, po tej samej stronie rzeki¹⁵. Zgodnie z zapisem w komisji z 1620 r. w stosunku do nich stał „od Zabłocia”, a więc odwołano się do topografii brzegu prawego¹⁶. Przyjęcie takiego założenia pozwala zinterpretować, widoczne na widoku Krakowa z ok. 1605 r.¹⁷ na prawym brzegu Zakazimierki, dwa wyróżniające się długością budynki jako magazyny składu kazimierskiego. Od końca XVI w. wszystkie zabudowania tego składu stanowiły już własność królewską, a przejęta przez skarb spółka loissowska otrzymała za swój dawny magazyn i port kazimierski znaczącą kwotę 1000 złp¹⁸.

Wizytujące żupę wielicką komisje królewskie, w bardziej lub mniej szczegółowy sposób opisywały skład. Początkowo, na terenie zajęтым przez żupę stał domek stodołnego (szopnego) i kryta gontem szopa magazynowa z czterema wro-

¹⁴ MŻKW, Zb. spec., A. Smaróń: *Materiały...*, lata 1572-1586, mpis sygn. 4/1, s. 39-40, por. Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANKr), *Acta Castrensia Cracoviensia – Relationes* (dalej: RCCr) t. 5, s. 530-534.

¹⁵ Na utrudnienia i zamieszanie przy załadunku soli skarbowej przez tamujące ruch statki spółki loissowskiej skarżył się żupnik Sebastian Lubomirski w 1584 r., zob. MŻKW, Zb. spec., A. Smaróń: *Materiały...*, lata 1572-1586, mpis sygn. 4/1, s. 133, por. ANKr, RCCr, t. 10, s. 669-71.

¹⁶ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (dalej: Bibl. Ossol.), *Commissia generalna króla JMci na rewizowanie Żupp Wielickich [...] die 28 [...] aprilis anno 1620*, rkps sygn. 203/II, MŻKW, mf 2/5, k. 32v-34. Występujące w tej samej komisji określenie położenia szopy skarbowej „od kazimierskich murów” należałoby, podobnie jak określenie „od Zabłocia”, odnieść do jej lokalizacji względem wymienionego wcześniej domu szopnego, a nie fizycznego sąsiedztwa murów miejskich. Wobec braku innych charakterystycznych punktów na brzegu prawym, kierunek zachodni wyznaczała widoczna zabudowa Kazimierza. W komisjach późniejszych, w analogicznych opisach pojawiają się już określenia kierunków geograficznych.

¹⁷ ANKr, Zbiory kartograficzne (dalej: Zb. kart.), *Widok Krakowa od północnego zachodu* [autor nieznan, rys. 1603-5, ryt. 1617, Kolonia], sygn. V-87, zob. *Atlas Historyczny Miast Polskich, t. V Małopolska, zeszyt 1* Kraków, pod red. nauk. Z. Nogi, Kraków 2007 (dalej: *Atlas...*), reprodukcja 2.5. Identyfikacja budynków składu solnego por. Z. Beiersdorf: *Dziedzictwo krajo-brazu kulturowego Podgórze (w:) Dwa miasta, dwa brzegi. W 100. rocznicę połączenia Podgórze i Krakowa (1915-2015)* pod red. nauk. E. Firlet, Kraków 2015, (dalej: *Dwa miasta...*) s. 86-87.

¹⁸ A. Keckowa: *Żupy...*, s. 60.

tami i ułożonymi wewnątrz legarami, na których składano sól. Podobnie jak mieszkanie stodołnego, już w 1581 r. uważana była za starą, w przeciwieństwie do odnotowanej wówczas drugiej, stojącej obok nowej szopy o sześciu wrotach. Trzecią, wymienioną w tym dokumencie była wspomniana już szopa loissowska w której składowano, pakowaną do beczek, sól stochmalową¹⁹. Komisja 1592 r. potwierdziła istniejącą zabudowę, dodając, że żupnik Sebastian Lubomirski (pełnił tę funkcję w latach 1581-91) wystawił na (przy?) domu szopnego stajenkę na kilkanaście koni i kilka pomieszczeń nad nią²⁰. Nieco szczegółów dodały kolejne komisje. Według ich opisu, dom stodołnego otoczony był różnymi dobudówkami gospodarczymi, w tym dwoma stajniami, szopą na drewno i oborą. Obie szopy magazynowe: „beczkowa” i „bałwaniasta stara” oparte były na 10 słupach. Pierwsza posiadała cztery wrota na zawiasach i okuciach żelaznych, druga wrót siedmioro,

w tym jedno (od Wisły) założone dylami. Przy tych szopach umocniono nabrzeże. Powstała „tama niemała dalej niż na staje²¹ wzdłuż, wszecz na dwa sążnie²², [...] przez Ich Mci PP. Administratory przeszłe wielkim kosztem zbudowana i palami od brzegu gęsto obita [...]”. Ciekawa informacja dotyczyła też dawnej szopy loisowskiej, która oprócz czterech wrót od strony lądu, od rzeki miała 5 okien służących do wydawania beczek podczas ich załadunku na statki. Wiadomo również, że w latach 20. XVII w. na terenie składu stał „dom drzewiczego”, w 1622 r. zrujnowany przez wodę²³.

Tak rozbudowany skład solny został w czasie potopu szwedzkiego niemal całkowicie zniszczony. W 1659 r. komisarze królewscy odnotowali, że stodoły kazimierskie „są od nieprzyjaciela ogniem [...] zniesione. Sól skarbową na lądzie nienakryta leży”²⁴. Prawdopodobnie ocalał tylko dom szopnego, zwany w późniejszych tekstach starym dworkiem²⁵. Dla składu nastał czas krytyczny, mimo to nadal funkcjonował. Około 1667 r., żupa uzyskała od miasta Kazimierza dodatkowe grunty, to jest, wobec cofnięcia się Wisły, teren śródrzecznej kępy²⁶, oddzielający stary skład od aktualnego głównego nurtu i koryta rzeki oraz zgodę na wystawienie tam stodół i składanie soli. Zgodnie z poleceniem królewskim z 1670 r. miasto Kazimierz miało otrzymywać z tego tytułu 10 beczek soli rocznie, a administrato-

²¹ 1 staje to 133,996 m. Por. I. Ihnatowicz: *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 1967, t. I, s. 31.

²² 1 sążeń to w czasach staropolskich 1,78664 m. Por. I. Ihnatowicz, *Vademecum...*, t. I, s. 31.

²³ Bibl. Ossol., *Commissia generalna...*, rkps sygn. 203/II, MŻKW, mf 2/5, k. 32v – 34; Archiwum Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka, (dalej: Arch. MŻKW) *Komisja generalna [...] na rewindowanie żup wielickich [...] 1622*, rkps sygn. 4, s. 286-289; tamże, *Commissia żupy wielickiej Anni 1622*, rkps sygn. 5, s. 330.

²⁴ Arch. MŻKW, *Commissia w żuppach wielickich y bocheńskich zaczęta dnia 26 listopada, a skończona dnia 31 marca Roku Pańskiego 1659*, rkps sygn. 9, s. 147.

²⁵ Bibl. Ossol., *Commissia w Żuppach Wielickich y Bocheńskich [...] zaczęta dnia 31 lipca 1674, a [...] skończona [...] dnia 16 marca roku 1674*, rkps sygn. 211/II, MŻKW, mf 7/1, k. 66v – 67.

²⁶ Kępa (w źródle „kempa”) – przekształcona podłużna ławica powstała w środku koryta rzeki pierwotnie jako niewysoka wyspa, po podniesieniu się jej górnego poziomu do wysokości brzegu rzeki zwana kępą. Kępa o której mowa i jej przemiany są dobrze widoczne na późniejszych o sto i więcej lat planach – od 1779 do 1846, kiedy zanika przy lewym brzegu Wisły. Por.: ANKr, Zb. kart., [Plan Krakowa, Kazimierza, Ludwinowa i Podgórza z projektem utworzenia nowego miasta na Ludwinowie oraz zmianami w rozplanowaniu zabudowy Podgórza]. Charles de Höffern, 1779, mapa sygn. II-13; zob. *Atlas...*, reprodukcja 1.11; ANKr, Zb. kart., [Plan sytuacyjny Krakowa, Kazimierza w obrębie murów i Podgórza z 1792 r.], Geiger (?), mapa sygn. II-95; tamże, *Umgebungen von Krakau in achten Blättern [1846 r.]*, mapa sygn. I-36; Arch. MŻKW, *Akta salinarne Wieliczki i Bochni z lat 1772-1918* (dalej: AS), rkps sygn. 1119, mapka koryta Wisły z 1825 r. przy k. 17; Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, *Grundriss der freien Stadt Krakau*, Meno Passeck, 1817, mapa sygn. 8/T/VIIIa, zob. *Atlas...*, reprodukcja 1.16

rzy żup zostali zobowiązani do zabezpieczenia brzegu przed zalaniem przez jego nadsypanie i umocnienie palami²⁷. Podjęte inwestycje zniszczyła powódź 1671 r. Sól nadal składano na kępie, wprost na gruncie, bez przykrycia, a jedyną zabudową była stojąca obok drewniana budka stróża skarbowego²⁸. W 1673 r. ponownie umocniono nabrzeże wznosząc tzw. kaszt na składanie soli. W tym samym roku rozpoczęto przy kaszcie budowę nowego dworku z dwiema izbami i z przyległymi do nich komnatami. Gotowe były powały i podłogi, ale brakowało pieców i kominów. Dworek kryty był „guntami czteropiętami”, a obok trwała budowa stajni²⁹. Postępowi prac nie sprzyjały kolejne powodzie i spiętrzenia wody podczas wiosennych roztopów.

Prowadzone z trudem inwestycje na składzie kazimierskim nie były jedyne. W tym samym czasie na brzegu wiślanym w Mogile i Niepołomicach stopniowo tworzone nowe zaplecze magazynowo-portowe. Założony na gruntach klasztoru oo. cystersów ok. 1648 r. skład solny mogiński, w końcu lat 80. XVII w. praktycznie przejął funkcje składu kazimierskiego³⁰. Fakt ten został usankcjonowany przez polecenie królewskie (z 1690 r.), by skład kazimierski przenieść do Mogiły „a to dla sposobniejszego ładowania soli na statki wiślane na defluitacje mazowieckie”³¹. Skład kazimierski zlikwidowano, a miasto Kazimierz straciło wypłacane mu z tego tytułu świadczenia³².

Przerwa w działalności składu i portu kazimierskiego nie trwała długo. Nurt Wisły wielokrotnie uszkadzał brzegi i budynki składu w Mogile, w którym ostatecznie, mimo jednoznacznych poleceń komisji królewskiej z 1685 r., nie zbu-

²⁷ BNUL, *Commissia [...] do Żup Wielickich y Bocheńskich naznaczona y tam anno 1669 a die 22 ian[uarii] począwszy a die [9] februarii skończona*, rkps sygn. 429/III, MŻKW, mf. 5/7, k. 136v; tamże, *Commissia w Żupach Wielickich y Bocheńskich dnia XX [...] czerwca zaczęta, a skończona [dnia] IV sierpnia roku 1670*, rkps sygn. 429/III, MŻKW, mf. 6/1, k. 241v.

²⁸ BNUL, *Commissia w Żupach Krakowskich [po ... 10] septembris zaczęta y skończona 167 secundo*, rkps sygn. 429/III, MŻKW, mf. 6/4, k. 350.

²⁹ Bibl. Ossol., *Commissia...*, rkps sygn. 211/II MŻKW, mf. 7/1, k. 66v-67.

³⁰ MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smarón: *Materiały...*, lata 1676-1714, mpis sygn. 4/7, s. 81, por. ANKr, RCCr, t. 116, s. 760-761.

³¹ BNUL, *Commissia w Żupach Wielickich y Bocheńskich [...] dnia 28 [...] czerwca roku [...] 1690 zaczęta, a dnia pierwszego sierpnia tegoż roku skończona*, rkps sygn. 430/III, MŻKW, mf. 8/2, k. 65v-66.

³² Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, (dalej: Bibl. Nauk. PAU i PAN) *Commissia w Żupach Wielickich y Bocheńskich [...] dnia dziesiątego [...] stycznia zaczęta, a dnia pierwszego lutego skończona anno 1697*, rkps sygn. 403, MŻKW, mf. 8/5, s. 39-40; Biblioteka Kórnicka (dalej: BK) *Commissia w Żupach Wielickich y Bocheńskich [...] dnia pierwszego [...] lipca zaczęta, a dnia trzydziestego pierwszego tegoż miesiąca roku [...] 1698 skończona*, rkps sygn. 841, MŻKW, mf. 9/2, k. 85.

dowano szop magazynowych³³. Sól składano na brzegu na wysoko usypanych kasztach³⁴, często podmywanych przez Wisłę. Szczególne zniszczenia odnotowała komisja 1703 r., mówiąca wręcz o zatopieniu dworku (domu stodołnego), zerwaniu brzegu oraz konieczności szukania nowego miejsca do składania soli³⁵. W 1709 r. sól przeznaczoną do defluitacji wożono ponownie pod Kazimierz (do Płaszowa) równocześnie promując Niepołomice jako skład i port uniwersalny mający zastąpić zniszczone składy portowe w Mogile i Uściu³⁶. Ostatecznie skład mogiński zlikwidowano zarówno ze względu na destrukcje brzegów jak i dewastację drogi dojazdowej z Wieliczki. Ta ostatnia utrzymywana przez żupę, prowadziła przez Biezanów i podmokłe łąki. Komisja z 1714 r. odnotowała, że „most pod Biezanowem przez błota, bagna, łąki i rzekę lgnistą znacznym kosztem na 1660 łokci wzdłuż dla sposobniejszej dewekty soli zbudowany, częścią dla niedozoru i zaniedbanej reparacyi, częścią przez żołnierzów po łąkach stawajacych, i drzewo na opał z niego zabierajacych zaginął [...] obrócono zatem dewektę i skład solny do Płaszowa pod Kazimierz”³⁷. Źródła wspominają w tym kontekście wieś Zabłocie, do której udawał się podżupek w celu pełnienia swych obowiązków przy spławianiu soli³⁸.

Nie rezygnując z idei utworzenia w Niepołomicach składu dla soli wielickiej i bocheńskiej, w 1717 r. oficjalnie potwierdzono przywrócenie składu kazimierskiego³⁹. Decyzją królewską od 1718 r. wznowiono wydawanie z tego tytułu miastu Kazimierz 10 beczek soli rocznie. Przy okazji szyprowie kazimierscy uzyskali

³³ BK, *Commissia...*, rkps sygn. 841, MŻKW, mf. 9/2, k. 52v-53.

³⁴ Określony w 1685 r. jako nowo usypany kaszt do składowania soli w Mogile miał 11 sążni szerokości i 60 łokci długości. Por. Bibl. Czart, *Commissia Żup Wielickich y Bocheńskich [...] dnia 30 lipca 1685 roku zaczęta, a 15 aug[usti] tegoż roku skończona*, rkps sygn. 1022, MŻKW, mf 7/7, k. 24.

³⁵ BNUL, *Commissia w Żuppach Wielickich y Bocheńskich [...] dnia dwudziestego trzeciego lutego [...] zaczęta, a dnia 11 [...] sierpnia w roku [...] 1703 skończona*, rkps sygn. 430/III, MŻKW, mf. 10/1, k. 246v.

³⁶ BNUL, *Commissya w Żuppach Wielickich y Bocheńskich [...] dnia ostatniego [...] grudnia w roku 1709 zaczęta [...], tandem dnia 24 [...] kwietnia w roku 1710 skończona*, rkps sygn. 430/III, MŻKW, mf. 10/2, k. 336v, 362v, 402.

³⁷ BNUL, *Inwentarz Żupp [...] Wielickich y Bocheńskich [...] spisany diebus ianuarii anno 1714*, rkps sygn. 430/III, MŻKW, mf. 10/5, k. 429v.

³⁸ MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smaroń: *Materiały...*, lata 1676-1714, mpis sygn. 4/7, s. 189-190., por. ANKr, RCCr, t. 136 A, s. 661-663.

³⁹ Funkcje składu mogińskiego przejęła także mała składnica we wsi Grabie. Por. BNUL, *Commissia w Żuppach Wielickich y Bocheńskich [...] dnia 10 [...] lipca roku [...] 1717 zaczęta, a dnia 4 września tegoż roku skończona*, rkps sygn. 431/III, MŻKW, mf. 10/6, k. 53, 163v.

zapewnienie „aby przy defluitacji soli na komory mazowieckie alias frochtarstwie nad inszych frochtarzów których tak wiele po różnych jurysdykcjach znajduje się, bliższemi według praw sobie służących byli”⁴⁰.

Przywrócony skład kazimierski nie miał początkowo żadnej zabudowy. Żupa inwestowała w tym czasie w budowę składu niepołomickiego i nowo tworzonego, w miejsce składnicy w Uściu, składu w Sierosławicach. Do roku 1724, w okresie dzierżawy żup przez generała majora Wilhelma Miera⁴¹, powstały tam rozległe magazyny solne. Budynek niepołomicki, kryty gontem, miał 30 łokci drezdeńskich⁴² szerokości i 150 długości. Osiem wrót zaopatrzonych było w mostki ułatwiające przetaczanie i składanie soli. Szopa w Sierosławicach, kryta słomą, była nieco mniejsza (30 na 130 łokci) i miała tylko 6 wrót.

Królewski nakaz podjęcia inwestycji w składzie kazimierskim otrzymał dopiero następca Miera – Gaspar Ernest baron von Blumenthal⁴³. Już w 1725 r. zbudował dworek – mieszkanie stodołnego i miejsce urzędowania oficjalistów skarbowych – oraz szopę magazynową. W 1740 r. administracja żupna postawiła dodatkowy, oddzielny budynek stajenny, a w 1751 r. na terenie składu solnego zbudowano szopę na wapno, magazynowane i wysyłane na potrzeby dworu królewskiego do Warszawy. Inwentaryzatorski opis składu kazimierskiego, sporządzony przez komisję w 1762 r. – ostatni z zachowanych – pozwala nieco szczegółowiej scharakteryzować ówczesne budynki⁴⁴.

Dworek, budynek równoległy do magazynu solnego, był pokryty dachem gontowym, okrywającym również dwie dostawione do niego dobudówki – wozownię od wschodu i stajnię od zachodu; wraz z nimi miał 52 łokcie drezdeńskie długości i 27 1/2 łokcia szerokości. Sień wejściowa dzieliła dworek symetrycznie na dwie

⁴⁰ Tamże, k. 163v, 167v.

⁴¹ Wilhelm Mier dzierżawił żupy w latach 1718 – 1724. O systemie dzierżawy żup krakowskich zob. B. Konwerska, M. Międzobrodzka: *Fortuny na soli wyrosłe. Kariery finansowe żupników – prawda czy stereotyp*, „SMDŻ”, t. XXIV, 2005, s. 143-204.

⁴² Łokieć saski mierzył ok. 56,63 cm, por.; J. J. Winckelmann: *History of the Art of Antiquity*, Los Angeles, 2006, s. XIV.

⁴³ BNUL, *Commissia w Żuppach Wielickich y Bocheńskich [...] zaczęta 11 septembris anno 1724 [...] a die 26 mai anno 1725 zakończona*, rkps sygn. 432/III, MŻKW, mf. 11/6, k. 77v, 78-78v; Bibl. Ossol., *Umowa dzierżawna króla Augusta II z Gasparem Ernestem baronem Blumenthalem, szambelanem królewskim o dzierżawę żup krakowskich Wieliczki i Bochni, Ekonomii Samborskiej i karbarji w Wieliczce i Bochni na lat sześć, z dnia 20 lipca 1724 r.*, rkps sygn. 290/II, MŻKW, mf. 52/2, k. 58v.

⁴⁴ BK, *Commissya w Żuppach Wielickich y Bocheńskich tudzież na Komorach Solnych Mazowieckich y Składach Wielkopolskich [...] die 5 iulii anno 1762 zaczęta [...] die 11 aprilis anno 1763 skończona*, rkps sygn. 461, MŻKW, mf. 14/4, k. 115-121.

części. Tylne drzwi prowadziły z sieni w kierunku szopy magazynowej, schody na poddasze. Od frontu, po prawej stronie od wejścia była rezydencja „w której pp. officialistowie podczas ładugi stawają”, składająca się z izby o dwóch oszklonych, zaopatrzonych w zewnętrzne okiennice i zabezpieczonych metalowymi prętami okien oraz przylegającej do niej niewielkiej komnaty. Po przeciwnej stronie sieni była tzw. izba wielka, miejsce urzędowania podżupka i innych oficjalistów nadzorujących załadunek soli na statki. Także w niej okna zabezpieczone były okiennicami i prętami. W dalszej części (od tyłu) mieściło się mieszkanie stodołnego, składające się z izby, komnaty, kuchni i spiżarni. Okna w tych pomieszczeniach zabezpieczały nie pręty, a zasuwane od wewnątrz okiennice. W pewnej odległości od dworku stały typowe dla gospodarstwa niewielkie komórki: kurnik, chlewik i służący mieszkańcom locus necessarius.

Drugi budynek – tzw. stajnia wielka – znajdował się na wschód od dworku i był otoczony parkanem z tarcic. Dwoje wrót umożliwiała przejazd na wprost przez podwórze stajni w kierunku magazynu. Podłoga w stajni, „gdzie konie skarbowe podczas ładugi lub lichtugi soli stawają”, była wyłożona dylami, a dukt pomiędzy wrotami był kamienny. Stajnia miała cztery otwory okienne z okiennicami i drewnianą powalę, nad którą było miejsce na gromadzenie siana. Wewnątrz stajni było 6 żłobów z drabinami, a od wschodu, w rogu zabudowany locus necessarius „dla robotnika skarbowego”. Długość stajni to 42 łokcie drezdeńskie, szerokość 23.

„Szopa na składanie dewekty soli na defluitację” była budynkiem największym. Miała „dach gontowy z włoska dany”, 248 łokci drezdeńskich długości i 47 $\frac{3}{4}$ łokcia szerokości. W dłuższych 23 przęsłowych bokach były 4 pary wrót położonych naprzeciw siebie – jedno od strony ładu, drugie od strony Wisły i dziewiąte, dodane już po wybudowaniu szopy, w krótkiej, czteroprzęsłowej ścianie wschodniej. Przy wrotach szopy ustawione były trzy mostki, ułatwiające wtaczanie i wytaczanie soli. Do narożnika – od strony dworku, naprzeciwko mieszkania stodołnego – dostawiona była komórka dla stróża, pilnującego magazynu. Za tą szopą – w kierunku Płaszowa, a więc w dół rzeki – stała wybudowana w 1751 r. szopa na wapno, porządna, kryta gontem, ale dużo mniejsza. Przy 38 łokciach drezdeńskich długości i 16 łokciach szerokości miała tylko dwoje pojedynczych drzwi usytuowanych naprzeciwko siebie. Należała do zabudowy składu solnego.

Szopy magazynowe stały równolegle do koryta Wisły. Nabrzeże było umocnione, miało chronić brzeg i grunt, na którym stały zabudowania, przed podmywaniem i ułatwiać załadunek soli i wapna na statki.

Utrzymanie nabrzeża w dobrym stanie wymagało ciągłych inwestycji. Podstawą były prace wykonane w 1730 r., kiedy to tak zwana tama została „ugruntowana ziemią wywiezioną, kamieniem troistym, sośniną i drzewem w krzyż z ziemny grunt danymi, chrustem między kamień i drzewo rzuconym, krzemieniem i rumem okryta i utwardzona”⁴⁵. W 1743 r., szkody wyrządzone przez spływający lód, wymagały ponownego wzmocnienia brzegu-portu, w którym było wówczas, wkopanych w tamę 12 sosnowych pali służących do wiązania (cumowania) statków⁴⁶. W 1762 r. były to już pale dębowe w liczbie 14, a przy brzegu, w nurcie Wisły stał słup z numerami – wodowskaz, „przybywanie i ubywanie wody pokazujący”⁴⁷.

Bezpieczeństwo nowo wystawionego składu wymagało reagowania na zmiany zachodzące w korycie rzeki. Coraz wyraźniejsze w latach 30. XVIII w. wcinanie się Wisły zakolem w kierunku Krzemionek – „Wisła już bardziej ku Krzemionkom buchtą”⁴⁸ się oparła” – zwiększało prawdopodobieństwo przebicia się nurtu na teren nizinny za, zniesionym w 1700 r. przez powódź, kościółkiem św. Leonarda, co groziłoby odcięciem składu od lądu i jego utratą. Stąd kolejne komisje, z lat 1733 i 1743 r. polecały budowę w nurcie 2 tam stabilizujących prawy brzeg rzeki – jednej powyżej „ku tamie Ojców Misjonarzów przy grobli wysokiej”, drugiej poniżej nieistniejącego już kościołka⁴⁹. Brak wzmianek o tym zagrożeniu w latach późniejszych zdaje się potwierdzać skuteczne zażegnanie niebezpieczeństwa.

Zachowane materiały kartograficzne z lat trzydziestych i siedemdziesiątych XVIII w., potwierdzają stan zabudowy składu kazimierskiego, choć niekoniecznie precyzyjnie oddają położenie budynków. Tak zwany plan saski Krakowa – Plan von Cracau – datowany na lata 1733/34 uwzględnia zabudowę prawego brzegu

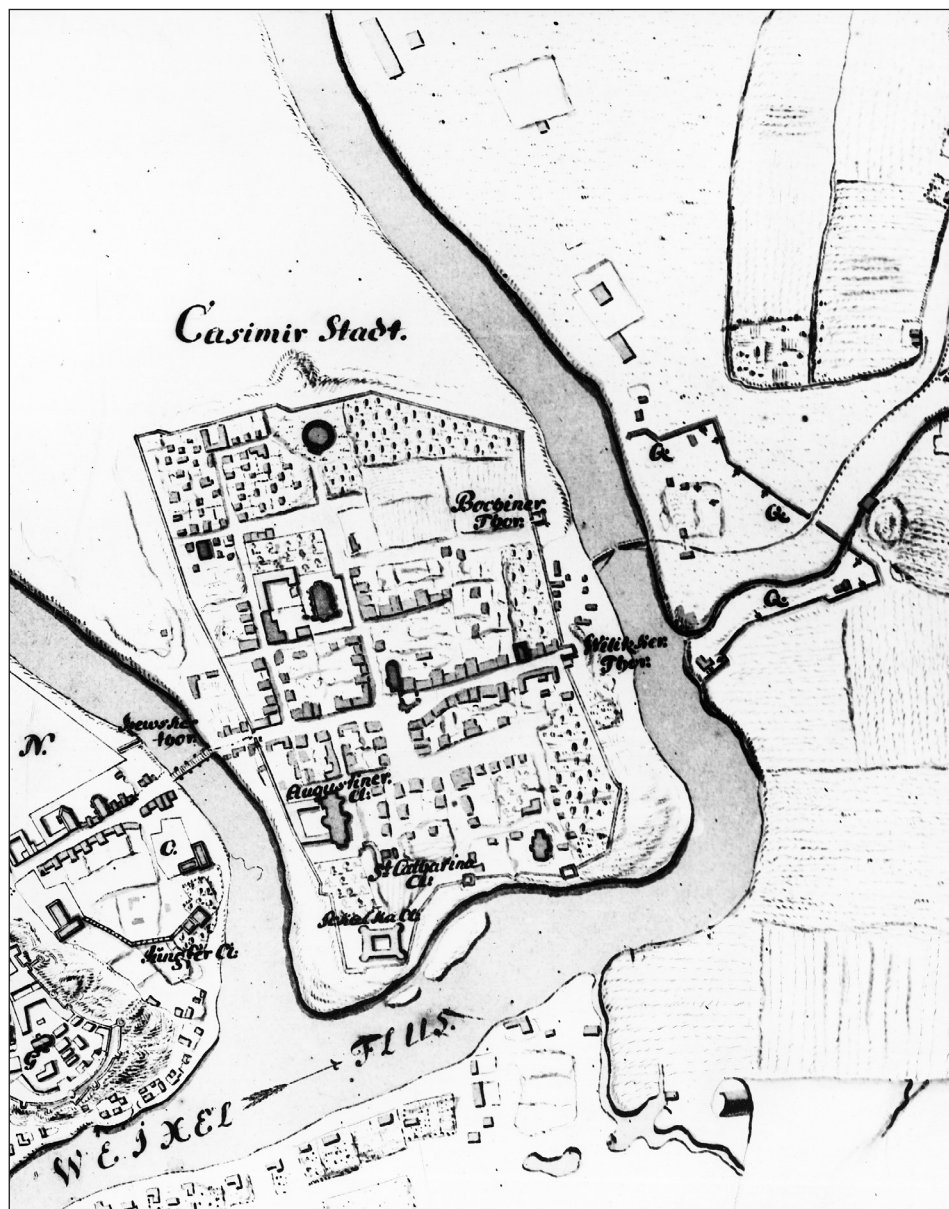
⁴⁵ BNUL, *Commissya w Wielickich y Bocheńskich Żuppach tudzież y Komorach mazowieckich [...] die [prima] iulii anni 1730 zaczęta a die 29 septembris w tymże roku zakończona*, rkps sygn. 432/III, MŻKW, mf. 12/4, k. 160.

⁴⁶ Bibl. Ossol. *Commissia w Wielickich y Bocheńskich Żuppach tudzież Komorach mazowieckich y Składach Wielkopolskich [...] die 22 ianuarii anni 1743 zaczęta diebus novembris w tymże roku skończona*, rkps sygn. 3395/III, MŻKW, mf. 14/1, s. 80-81.

⁴⁷ BK, *Commissya...*, rkps sygn. 461, MŻKW, mf. 14/4, k. 115.

⁴⁸ Buchta – wklęsły brzeg rzeki, pod którym jest zazwyczaj głęboko, nurt jest silny i podmywa brzeg.

⁴⁹ BNUL, *Kommissia w Żuppach Wielickich y Bocheńskich [...] dnia dwudziestego ósmego lipca zaczęta, a dnia szóstego [...] sierpnia skończona roku 1733*, rkps sygn. 432/III, MŻKW, mf. 12/7, s. 62-63; Bibl. Ossol., *Commissia...*, rkps sygn. 3395/III, MŻKW, mf. 14/1, s. 80-81.

Fot. 2. Fragment tzw. planu saskiego Krakowa (Plan von Cracau) z 1733/34 r. (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. II-91). Budynki na prawym brzegu Zakazimierki tuż przy górnej krawędzi prezentowanego fragmentu, z dużym prawdopodobieństwem mogą być uznane za ówczesną zabudowę kazimierskiego składu solnego

Wisły, ale traktuje ją jedynie sygnalnie. W miejscu mogącym uchodzić za rejon składu solnego, zaznaczony został, usytuowany wzdłuż brzegu, wyróżniający się

Fot. 3. Fragment planu: Plan de la Ville et Faubourgs avec le Chateau de Cracovie. pris par Monsieur de Choisy le 2 de fevrier 1772. desine par M. Stanislas Vorcell. (w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie nr inw. MNK VIII-kart-Mp-1036). Zabudowania oznaczone liczbą 45 opisano w legendzie mapy jako: „magasins de Sel pres du pont de Vilitzka et des monts de Cracovie”

długością budynek i towarzyszący mu od strony lądu zdecydowanie mniejszy, które, w świetle opisu komisji można uznać za wzniesione przez Blumenthala magazyn i dworek⁵⁰. Po raz pierwszy, wymieniony w legendzie skład solny pojawia się na tzw. planie Krakowa konfederatów barskich⁵¹ z 1772 r. Dość swobodnie zlokalizowane 3 budynki – magazyn, dworek i stajnia zostały opisane jako: „magasins de sel pres du pont de Vilitzka et des monts de Cracovie”⁵². Najbardziej

⁵⁰ ANKr. Zb. kart., Plan saski Krakowa z 1733/34, Plan von Cracau, sygn. II-91.

⁵¹ Konfederaci barscy w latach 1768–71 trzykrotnie zajmowali żupę wielicką, kierowali wydobyciem i sprzedażą soli (lato 1768 r., jesień 1769– marzec 1770 i od lutego do maja 1771 r.), zabraniając jej wywozu poza Wieliczkę w tym do Krakowa i innych składów solnych. Józef Junosza Dąbrowski, sekretarz wojskowy i zarządca żup z ramienia konfederacji, urzędował nie tylko w Wieliczkę, ale i w składzie kazimierskim. Między innymi tam datowane było jego pismo z 17 kwietnia 1771 r., ponagląjące oficjalistów żupy wielickiej do spieszego przygotowania beczek z solą rumową. Por. Arch. MŻKW, dok. sygn. D/X/7, tamże, dok. sygn. D/X/17; I. Pajdak: Żupa wielicka w okresie rządów konfederacji barskiej, „SMDŻ”, t. X, 1981, s. 179-186.

⁵² Muzeum Narodowe w Krakowie, Bibl. Czart., Plan de la ville et faubourgs avec le chateau de Cracovie pris par monsieur de Choisy le 2 de fevrier 1772, sygn. XVIII/Mp/1036 III, zob. Atlas..., reprodukcja 1.9.

zgodny z opisem z komisji 1762 r. jest, powstały już po I rozbiorze Rzeczypospolitej plan Krakowa, Kazimierza i Podgórza inż. K. de Hoeferna z 1779 r. Widać na nim położone równoległe do umocnionego nabrzeża magazyn solny i szopę na wapno oraz stojące od strony lądu dworek i stajnię z wspomnianym w komisji ogrodzeniem. Na planie zaznaczono również teren, który miał pozostać niezabudowany, gwarantując składowi bezpieczeństwo od ognia i swobodę prowadzenia handlu⁵³. Była to już regulacja wprowadzona przez administrację austriacką.

Fot. 4. Fragment planu Krakowa, Kazimierza, Ludwinowa i Podgórze [Charles de Höffern] z 1779 r. (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. II-13). Widoczne są: zabudowa kazimierskiego składu solnego, umocnienie nabrzeża portowego, oznaczona liczbą 24 granica strefy ochronnej opisana w legendzie mapy jako: „Die Linien, die wegen Sicherheit des Feuers und der Handlung für die Niederlaage freij gehalten wird”, a w nurcie rzeki śródrzeczna kępa

W czasach staropolskich głównym zadaniem składu kazimierskiego, podobnie jak wszystkich czynnych wówczas składów – portów załadunkowych⁵⁴, było magazynowanie i wydawanie soli przeznaczonej na defluitację oraz zgromadze-

⁵³ ANKr, Zb. kart., [Plan Krakowa, Kazimierza, Ludwinowa...], sygn. II-13.

⁵⁴ Oprócz głównych składów w Kazimierzu, Uściu, Niepołomicach i Sierosławicach, czynne były przez pewien czas składy w Stryjowie, Mogile i Grabiu.

nie sprzętów niezbędnych do jej przeprowadzenia. Stodolny⁵⁵ zobowiązywał się prowadzić szczegółową ewidencję dostarczanej do składu soli, odbieranej zgodnie z cedułami wystawianymi w Wieliczce przez ważnika i hutmanów wydających sól z kopalni. Odpowiadał za ewentualne dopełnianie rozszczelnionych w transporcie beczek, czystą solą, z puli przeznaczonej na tzw. dopak i ujętej w oddzielnym rejestrze – oraz za ewentualne, nieprawne otrącanie soli z bałwanów, któremu miał zapobiegać. Pieczy stodolnego lub drzewiczego podlegało również spławianie Wisłą drewno skarbowe oraz organizacja jego przewozu do miejsc wskazanych przez administrację żupną⁵⁶. Teren składowania drewna można utożsamiać z placem składu loissowskiego, dzierżawionym w 1617 r. przez Grzegorza Pszczółkę, oficjalnego wówczas dostawcę drewna dla żupy wielickiej⁵⁷.

Na terenie składu mogła być magazynowana tylko przeznaczona do defluacji sól skarbowa w bałwanach i w beczkach. W praktyce użytkowali go także kupcy hurtownicy (mieszczanie krakowscy i kazimierscy), spławiający kupioną w żupach, prywatną sól na własnych statkach⁵⁸. Zdarzało się, że w składzie prowadzono bezpośrednią sprzedaż soli skarbowej. Żupnik Sebastian Lubomirski, wchodząc w konflikt z krakowskimi prasołami⁵⁹ zachęcał wszystkich, którym było za daleko do Krakowa i obsługiwanego przez prasołów krakowskiego składu solnego, do kupowania soli w stodołach kazimierskich⁶⁰. W 1651 i 1652 r. król Jan Kazimierz zarządził szczegółową inwentaryzację złożonej w magazynach soli oraz soli nadpsutej, ściągniętej ze statków i zalegającej na brzegu. Znaleziona w składzie sól kupiecka i tzw. remanentowa (po rozliczeniu dzierżawy należna żupni-

⁵⁵ W źródłach uchwycono jedynie kilka nazwisk osób pełniących tę funkcję. Byli to: Marcin Kolabiński (1625 r.) Paweł Żelazowski (1630 r.), Stanisław Bełza (1653 r.), Jan Przedborski (1654 r.), Jan Lubczyński (1736 r.), Stanisław Ciszkowski (1757 r.), Por.: ANKr, RCCr, t. 50, s. 597-8; tamże, t. 54, s. 1048-50; tamże, t. 81, s. 1060-63; tamże, t. 82, s. 1546-8; tamże, t. 160, s. 3352-5; tamże, t. 190, s. 3186-8.

⁵⁶ Bibl. Ossol., *Commissia Żupp Wielickich y Bocheńskich [...] dnia XX [...] stycznia roku MDCLXI odprawiona, Jurament stodolnych*, rkps sygn. 9526/II, MŻKW, mf. 5/2, s. 77-78.

⁵⁷ MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smaroń: *Materiały...*, lata 1616-1630, mpis sygn. 4/4, s. 22, por. ANKr, RCCr, t. 43, s. 806-8.

⁵⁸ MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smaroń: *Materiały...*, lata 1572-1586, mpis sygn. 4/1, s. 107, por. ANKr, RCCr, t. 8, s. 361-2; tamże, A. Smaroń: *Materiały...*, lata 1631-1650, mpis sygn. 4/5, s. 115, por. ANKr, RCCr, t. 68, s. 1244-46.

⁵⁹ Prasol – uprzywilejowany handlarz solą. O prasołach krakowskich zob. J. Pachonński: *Bractwo solarzy czyli prasołów krakowskich*, „SMDŻ”, Wieliczka 1965, t. I, s. 190 – 260.

⁶⁰ MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smaroń: *Materiały...*, lata 1572-1586, mpis sygn. 4/1, s. 60, por. ANKr, RCCr, t. 6, s. 496; tamże, s. 104, por. ANKr, RCCr, t. 8, s. 118; tamże, s. 105, por. ANKr, RCCr, t. 8, s. 133.

kowi dzierżawcy) miała być przez komisarzy zaaresztowana i wobec niedostatku soli skarbowej, jako królewska, spławiona dla szlachty i „jatek królewskich” podczas wiosennej defluitacji. Prywatni kupcy, pod rygorem zawarcia specjalnych umów z administracją żupną mogli ponownie skorzystać ze składu kazimierskiego i portu dopiero po zakończeniu defluitacji skarbowej. Król nie życzył sobie również sprzedawania ze składu soli beczkowej i bałwaniastej kupcom i mieszczanom oprócz handlarzy przyjeżdżających z zagranicy⁶¹.

Organizacją defluitacji zajmowała się administracja żupna. Ona podpisywała umowy z frochtarzami bądź spółkami frochtarskimi, podstawiającymi statki do załadunku w określonej ilości i terminie⁶², a wydawanie soli nadzorowali przyjeżdżający na ten czas z Wieliczki z robotnikami skarbowymi oficjaliści żupni⁶³. Wraz ze stodołnym kazimierskim oceniali jakość podstawionych statków, eliminując zbyt słabe lub nadwyrężone⁶⁴. Załadunek jak i sam sposób prowadzenia flotyli regulowały szczegółowe instrukcje⁶⁵.

W związku z potrzebami magazynowania, ładugi i defluitacji składy portowe posiadały potrzebne sprzęty. Były to między innymi przenośne mostki, letry (łaty) i drągi bukowe do kopienia beczek i przetaczania bałwanów, okute drewniane sanki do wożenia beczek, łopaty bosc, materiały beczkowe, tablice z drewna jodłowego pod tabele do ładugi soli, pierzchnie do kruszenia lodu na Wiśle, konewki do wylewania wody ze statków podczas załadunku oraz związane ze sprzętem pływającym liny (półbycze, galerowe, polne do galarów zaciężnych), wiosła, hartfule (zaostrzone drągi wbijane w brzeg do zacumowania statków), drągi i szufle. Jesienią, przed zabezpieczeniem na okres zimy można było zastać w porcie kazimierskim

⁶¹ MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smaroń: *Materiały...*, lata 1651-1675, mpis sygn. 4/5, s. 4, por. ANKr, RCCr, t. 79, s. 896-8; tamże, s. 20-21, 23-25, por. ANKr, RCCr, t. 80, s. 960-62, 1397-1402.

⁶² Por. Akt kontraktu z frochtarzami skarbowymi z 7 marca 1723, MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smaroń: *Materiały...*, lata 1715-1750, mpis sygn. 4/8, s. 35-36, por. ANKr, RCCr, t. 148, s. 2698-2700.

⁶³ W 1712 r. podzupek Adam Zakrzewski udał się do wsi Zabłocie celem pełnienia swoich obowiązków przy spławie soli, zob. MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smaroń: *Materiały...*, lata 1676-1714, mpis sygn. 4/7, s. 189-190, por. ANKr, RCCr, t. 136, s. 661-63.

⁶⁴ W 1654 r. stodołny Jan Przedborski odrzucił w obecności urzędników żupnych 4 statki zwane bykami frochtarza Błażeja Dembelowicza, zob. MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smaroń: *Materiały...*, lata 1651-1675, mpis sygn. 4/6, s. 52, por. ANKr, RCCr, t. 82, s. 1546-48.

⁶⁵ W zbiorach Archiwum Muzeum Żup Krakowskich znajdują się 2 interesujące dokumenty: [Jan Benjamin Steinhäuser generalny inspektor żup krakowskich instruuje frochtarzy w sprawie ładugi, 30. maja 1737 r.]; Arch. MŻKW, dok. sygn. D/VIII/32 oraz *Instrukcja dla szypra skarbowego, co przy defluitacji obserwować powinien, 22 marca 1763 r.*, Arch. MŻKW, rkps sygn. 19.

statki defluitacyjne: komiegi, półbycza, galary (zbieżne – spuszczone w dół rzeki i zaciężne – przeciągane pod prąd), dubasy, lichtuny, łodzie szyprowskie i czołna rotmańskie⁶⁶.

Zapewnienie bezpieczeństwa statków i magazynów solnych było zadaniem nadrzędnym. W 1736 r., stodołny Jan Lubczyński, oskarżył ówczesnego dziedzica Płaszowa Antoniego Gozdowskiego o utrudnianie oczyszczenia i uregulowania koryta Wisły, niezbędnego dla bezpiecznego spławiania soli oraz zawłaszczenie zgromadzonego w tym celu drewna⁶⁷. Z kolei w 1757 r. pełniący tę funkcję Stanisław Ciszkowski protestował wobec burmistrza miasta Kazimierza przeciwko wybudowaniu w pobliżu składu dworku w którym Żyd Lazer rozpoczął warzenie gorzałki, dostrzegając w tym zagrożenie pożarem⁶⁸. Wytyczona przez administrację austriacką na wspomnianym planie z 1779 r. strefa bezpieczeństwa pożarowego wokół składu kazimierskiego potwierdzała znaczenie, jakie do jego istnienia i bezpiecznego funkcjonowania przywiązywali nowi właściciele żup – Austriacy.

OKRES AUSTRIACKI

Fakty dokonane i sankcjonujące je akty prawne związane z I rozbiorem Polski⁶⁹ zmieniły polityczne i organizacyjne realia funkcjonowania składu kazimierskiego, ale nie jego podstawowe zadania.

Już w czerwcu 1772 r. Wieliczka i Bochnia zostały zajęte przez wojska austriackie i żupy krakowskie, zwane odtąd salinami, stały się praktycznie własnością cesarzowej Marii Teresy. Automatycznie wygasły zobowiązania króla polskiego, dotyczące zarówno soli suchedniowej jak i wszelkiego rodzaju darowizn i świadczeń. Od tej pory sól stała się wyłącznie towarem, prowadzonego przez administrację

⁶⁶ BK, *Commissya...*, rkps sygn. 461, MŻKW, mf. 14/4, s. 127-129; BNUL, *Commissya w Żuppach Wielickich y Bocheńskich tudzież na Komorach Solnych mazowieckich y Składach Wielkopolskich[...] die 5 iulii anno 1762 zaczęta [...] die 11 aprilis anno 1763-tio zakończona*, rkps sygn. 433/III, MŻKW, mf. 14/6, k. 424-426.

⁶⁷ MŻKW, *Zb. spec.*, A. Smaróń: *Materiały...*, lata 1715-1750, mpis sygn. 4/8, s. 123, por. ANKr, RCCr, t. 160, s. 3352-55.

⁶⁸ Tamże, A. Smaróń: *Materiały...*, lata 1751-1792, mpis sygn. 4/9, s. 88, por. ANKr, RCCr, t. 190, s. 3186-88.

⁶⁹ *Traktat między Nayiaśniey[szym] Królem Imcia y Rzecząpospolitą Polską, y Nayiaśnieyszą Cesarzową Królową Węgierską y Czeską, 18 IX 1773, Art. II, (w:) Volumina...*, Petersburg 1860, t. VIII, s. 16-17.

austriacką ekonomicznie uzasadnionego, obrotu handlowego⁷⁰. Wyznaczona na linii Wisły granica I rozbioru, pozostawiała poza terytorium austriackim Kraków, jako dotychczasowe centrum sprzedaży soli. Ostateczne opuszczenie przez Austriaków zajmowanego do 1776 r. Kazimierza⁷¹ (wycofanie się z granicy na Starej Wiśle na linię Zakazimierki, głównego już wówczas nurtu rzeki) sprawiło, że prawobrzeżny skład kazimierski *Casimirer Stromniederlage* stał się składem przygranicznym. Równocześnie Rzeczypospolita – główny dotychczasowy teren zbytu żup krakowskich – stała się dla soli galicyjskiej rynkiem zewnętrznym, od 1775 r. otwartym na wolny handel solą, prowadzony przez każde z państw zaborczych – Rosję, Austrię i Prusę⁷². Od nowych austriackich zarządców salin wielickich i bocheńskich (oraz dawnych żup ruskich) – wymagało to podjęcia rywalizacji z wwożoną do Polski przez Prusaków solą morską.

Okresem najbardziej dynamicznych zmian w funkcjonowaniu składu kazimierskiego były lata 1772-1815 (17), po których nastąpił czas względnej stabilizacji. Utrzymane zostały główne kierunki sprzedaży soli oparte początkowo na kontraktach handlowych, zawieranych przez osoby związane z dworem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego oraz ze spółkami transportowo-handlowymi, tradycyjnie zaopatrującymi w sól rejony pruskiego Śląska. Z czasem pojawiły się też, cieszące się protekcją administracji austriackiej, uprzywilejowane kompanie handlowe, mające zapewnić zbyt soli galicyjskiej na terenach Rzeczypospolitej⁷³. Zakontraktowaną sól, transportowaną łądem, odbierano przeważnie z magazynów nadszybowych na miejscu w Wieliczce lub Bochni, a przeznaczoną do spławienia Wisłą w składach nadrzecznych. Przy większych kontraktach rozdzielano ich równoległą realizację pomiędzy składnice w Kazimierzu, Niepołomicach i Sierosławicach. Największy trzyletni kontrakt, zawarty na warunkach preferencyjnych w 1779 r. przez galicyjską uprzywilejowaną Kompanię Solną Komercyjną

⁷⁰ Arch. MŻKW, *Inwentarz Archiwum salinarnego za lata 1772-1867. Spisał Inż. Leon Cehak*, (dalej: *Inwentarz...*), t. I, rkps sygn. 205, s. 297-8.

⁷¹ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 3, 47, 54.

⁷² Por. *Akt osobny zawierający wszystko co do handlu obydwóch państw kontraktujących się stosować się może*, 15 III 1775 [z Austrią – Art. VI, z Prusami – Art. XI, z Rosją – Art. II], (w:) *Volumina...*, t. VIII, s. 44, 64, 55.

⁷³ O handlu solą między I a II rozbiorem zob. M. Międzobrodzka: *Zbyt soli galicyjskiej na tereny Rzeczypospolitej po I rozbiórce kraju* (do 1792 roku), „SMDŻ”, t. XX, 1997, s. 77 – 104.

i z zyskiem zrealizowany, opiewał na 60 000 beczek soli, 30 000 ctn. kruchów formalnych i 2 500 szt. solnych bałwanów rocznie⁷⁴.

Obsługujący umowy kontraktowe skład kazimierski funkcjonował według powtarzalnego rytmu. Wydawanie zakontraktowanej soli dzielono zwykle pomiędzy 2 defluitacje – 1/3 soli do spławienia do końca marca, 2/3 do końca czerwca. Spław organizowali kupujący. Przy załadunku statków korzystali z odpłatnej pomocy sprowadzanych z Wieliczki górników⁷⁵. Spław jesienny miał charakter dodatkowy. Wtedy również uzupełniano zaopatrzenie własnych składów salinarnych, transportując Wisłą sól do Oświęcimia czy Przykopu. W miesiącach jesiennych, przy dobrej drodze, dopełniano magazyny w Kazimierzu i Niepołomicach nawet o 15 000, a w Sierosławicach o 12 000 beczek soli⁷⁶. Przywóz z magazynów nadszybowych powierzano prywatnym przedsiębiorcom i okolicznym chłopom, pod wymogiem podstawiania wozów pod szyb wcześniej rano, tak by nie tamowały dostępu kupcom nabywającym sól na miejscu w Wieliczce czy Bochni⁷⁷.

Zachowując zasadę cesarskiego monopolu sprzedaży, w lipcu 1774 r. Wyższa Administracja Salinarna zarządziła, aby w składnicach solnych w Kazimierzu przy Krakowie, Niepołomicach i Sierosławicach zaczęto dodatkowo prowadzić miejscowy handel solą w beczkach, według z góry zatwierdzonych cen. Każdy z wymienionych składów miał się stać punktem sprzedaży soli dla okolicznych gmin, przy czym w 1778 r. dokonano ich rejonizacji. Miejscowości I dystryktu, aż po Zator i Lanckoronę miały kupować sól w składzie kazimierskim, II dystryktu z Niepołomicami, Gdowem i Dobczycami w składzie niepołomskim, a leżące pomiędzy Niepołomicami, Kłajem, Stanisławicami, Chełmem, Wiśniczem, Brzeskiem i Uściem (Solnym) w składzie sierosławickim⁷⁸. Skład kazimierski, zgodnie z napisem na planie z 1779 r.: „*Salz Niederlaag und Versilberung*” stał się, w ramach monopolu cesarskiego, pełnoprawnym punktem kontraktowej sprzedaży soli wysyłanej za granicę drogą wodną i odbieranej przez uprawnionych nabywców na miejscu.

O urzędnikach zatrudnionych w tym czasie w składzie kazimierskim wiadomo niewiele poza tym, że od 1777 r. do pomocy kazimierskiemu ponderato-

⁷⁴ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205. s. 87; Bibl. Ossol., rkps sygn. 11742/III, MŻKW mf. 57/6, nlb.

⁷⁵ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, *Wybór*, rkps sygn. 209, s. 263.; tamże, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 57, 312-313.

⁷⁶ Tamże, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 13, 53, 74, 85.

⁷⁷ Tamże, s. 13, 94.

⁷⁸ Tamże, s. 13, 74; Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, *wybór*, rkps sygn. 209. s. 276.

rowi – słudze wagowemu (*Waagdiner*) dodano stróża depozytowego⁷⁹. Wiadomo, że w 1778 r., usunięty ze stanowiska ponderatora Józef Weigel, wyprawił się wraz z dwoma podoficerami austriackiego batalionu przez Wisłę na drugą stronę. Dostrzeżony przez polskich strażników, przepędzony kijami, wpadł do wody i utonął. Wiadomo, że po śmierci Laurentego Koßstler von Kostenak, poborcy (*Versilberer*) składnicy kazimierskiej, w styczniu 1780 r. jego miejsce zajął dotychczasowy kancelista buchalteryjny Gotfryd Marthy. Wiadomo również, że wdowa po Koßstlerze, zajmująca w budynku administracyjnym (dworcu) mieszkanie poborcy salinarnego (wraz z matką, dwójką dzieci i dwoma sługami), musiała je niezwłocznie opuścić. Uposażono ją 1/3 płacy zmarłego męża, która wynosiła 500 florenów rocznie⁸⁰.

Rok 1783 przyniósł kolejną zmianę na rynku solnym. Cesarz Józef II uniwersałem z 22 kwietnia (wszedł w życie 1 maja) zniósł cesarski monopol handlu solą w kraju i za granicami. Istniejące cesarskie składy solne – lądowe i nadwiślańskie – zostały poddane inspekcji, przeprowadzonej przez wysłannika cesarsko-królewskiej Głównej Buchalterii niejakiego Sikarta. Decyzje o ich dalszych losach podjął przybyły specjalnie do Wieliczki radca dworu Heither von Lichtenfels. Zlikwidowano składnice solne służące wyłącznie sprzedaży wewnętrznej (m.in. w Zbyszycach, Bieczu, Sędziszowie) oraz dawny skład w Uściu nad Rabą (ostatecznie zamknięty jesienią 1785 r.) Za celowe uznano zachowanie składnic nadrzecznych w Kazimierzu przy Krakowie, Niepołomicach, Sierosławicach oraz Przykopiesi⁸¹. Zachowano dawny lądowy skład w Oświęcimiu (w 1778 r., kosztem 7 400 florenów na składnicę solną adaptowano oświęcimski zamek), wspierając kierunek wywozu soli do Prus, na Śląsk austriacki i Morawy⁸². Personel urzędniczy zachowanych składów stanowili: poborca (*Einnehmer*), kontroler handlowy (*Gegenhändler*) i sługa wagowy (*Waagdiner*). W 1785 r. w składzie kazimierskim funkcje te pełnili odpowiednio Joseph Gawroński, Michał Bobrowski, Walenty Mandzelski⁸³.

Od 1786 r. widoczne stało się konsekwentne dążenie do ponownego przejęcia kontroli nad uwolnionym zbytem soli przez agendy administracji rządowej. W lutym tego roku podpisano umowę na zagraniczną sprzedaż soli kamiennej i warzonej z kompanią kierowaną przez Salomona Mendla. Na czas realizacji kontraktu

⁷⁹ Tamże, Inwentarz..., t. I, rkps sygn. 205, s. 53, 75.

⁸⁰ Tamże, s. 75, 101, 104.

⁸¹ Skład w Przykopiesi, położony ok. 24 mile od salin, odbierał sól transportowaną później do Sędziszowa, Rozwadowa i okolicznych miast. Funkcjonował do 1787 r.

⁸² Arch. MŻKW, Inwentarz..., t. I, rkps sygn. 205, s. 85, 164, 167, 181, 213, 233, 304.

⁸³ Tamże, s. 224.

ustanowiono biura kompanii we Lwowie i Podgórzu. Miały nosić nazwę Cesarsko Królewskiej Dyrekcji, używać cesarskiej tarczy i pieczęci, a podczas defluitacji – cesarsko-królewskiej bandery. Wszyscy urzędnicy kompanii, po złożeniu przysięgi, mieli być uważani za c.k. urzędników, a kompania otaczana najwyższą protekcją rządową⁸⁴. W końcu tego roku Wyższy Urząd Salinarny w Wieliczce wydzierżawił od Komisji Skarbowej Rzeczypospolitej sieć królewsko-polskich magazynów solnych⁸⁵, które, zaopatrywane w sól spławianą przez kompanię stanowiły centra sprzedaży soli z Galicji⁸⁶. Od lutego 1787 r. nadzór nad handlem i transportem solnym (oddzielonym od produkcji) przejęła bezpośrednio nowo powstała Dyrekcja do Spraw Solnych (*Salzwesens-Direktion*) ze względu na zakres kompetencji zwana też Dyrekcją Sprzedaży Soli we Lwowie. Urzędnicy wspomnianej kompanii stali się odtąd oficjalnie pracownikami podległymi bezpośrednio nowo utworzonej Dyrekcji. Salomon Mendel został komisarzem do spraw defluitacji na Wiśle i Sanie, a Andrzej Gozdowski (były kalkulant kompanii) kontrolerem defluitacyjnym w Podgórzu⁸⁷. Dyrekcja przejęła kontrolę nad dzierżawionymi składami w Rzeczypospolitej, organizacją spławu, zakupem galarów, transportem i cenami soli⁸⁸. Podgórze stało się centrum administracyjnym defluitacji. W tym czasie zabudowa składu solnego nie uległa zmianie. W 1787 r. tworzyły ją nadal: magazyn solny, budynek administracyjno-mieszkalny i stajnia z przyległymi ogrodami i łąkami⁸⁹.

Teoretycznie Dyrekcja do Spraw Solnych miała zaopatrywać w sól ziemie Rzeczypospolitej aż po Poznań, Dybów i Augustów⁹⁰. W praktyce rywalizacja z solą angielską, wwożoną przez Prusaków, blokowała zbyt. Porozumienie zawarte 18 lutego 1788 r. pomiędzy pruską Kompanią Handlu Solą a Dyrekcją cesarską podzieliło teoretycznie ziemie Rzeczypospolitej na austriacko-pruskie strefy handlowe. W 1795 r. pokryły się one z przebiegiem granic ostatecznego rozbioru ziem polskich⁹¹. W tej sytuacji strona austriacka mogła swobodnie organizować sprzedaż soli wykorzy-

⁸⁴ Arch. MŻKW, *Akta Normatywne* (dalej: AN), druk sygn. 14, s. 155-157.

⁸⁵ Były to składy solne w Sandomierzu, Zawichoście, Kamieniu, Puławach, Modrzycach, Radwankowie, Kalwarii, Solcu, Zakrocymiu, Karniowie, Płocku, Dobiegniewie, Włocławku, Dybowie, Poznaniu, Ostrołęce, Piątnicy, Goniądzu i Augustowie.

⁸⁶ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 301, 302, 303, 325, 326, 331; Bibl. Czart., rkps sygn. 1174, s. 85.

⁸⁷ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 291, 297-8, 302-303.

⁸⁸ Tamże, s. 297-298, 303, 305.

⁸⁹ ANKr, *Akta miasta Podgórza* (dalej: AMP), rkps sygn. 29/53/P – 331, s. 75, 79.

⁹⁰ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 303.

⁹¹ Zob. Podział rynku solnego Rzeczypospolitej w 1788 r. (mapa), (w.): M. Miedzobrodzka: *Zbyt soli...*, s. 98.

stując magazyny nadrzeczne położone w górę Wisły i zakładać nowe w kierunku Śląska⁹². Od tej pory, aż do rozszerzenia Księstwa Warszawskiego w 1809 r., zasięg działalności handlowej Dyrekcji do Spraw Solnych nie uległ zmianie.

Zgodnie z decyzją Dyrekcji, od dnia 1 czerwca 1787 r. skład kazimierski, jako położony niegdyś na terenie miasta Kazimierza, a aktualnie Podgórze zaczął nosić oficjalną nazwę składu podgórskiego (*Podgorzer Salzniederlage*)⁹³. Reprezentantem Dyrekcji do Spraw Solnych/Sprzedaży Soli we Lwowie był w składzie podgórskim buchalter, niejaki Więcek. Współpracował z kontrolerem Andrzejem Gozdowskim oraz wizytującymi skład komisarzem defluitacyjnym Salomonem Mendlem i intendentem/inspektorem Dyrekcji Filipem Olbrichem⁹⁴. Na Więcku spoczywała m.in. odpowiedzialność za zapewnienie galarów i sprzętu defluitacyjnego odpowiedniej jakości, terminowo dostarczonego i nabytego po korzystnych dla skarbu cenach. Pierwsza umowa z budowniczymi galarów, zawarta jeszcze przez Urząd Salinarny w kwietniu 1787 r. opiewała na dostawę 170 statków na letnią defluitację. Jesienią tego roku zakupiono kolejne 113 galarów⁹⁵. Wielkość ładunku na każdym wyruszającym w drogę statku, ze względu na bezpieczeństwo żeglugi, musiała być jednakowa (płynięcie w konwoju, głębokość zanurzenia) i wynosiła w tym czasie 300 półbeczek lub 168 bałwanów⁹⁶.

W kwietniu 1788 r. skład podgórski był wizytowany przez dyrektorów Dyrekcji do Spraw Solnych we Lwowie: Neblingera i von Honiksteina, którzy m.in. ocenili jakość podstawionych galarów, staranność pracy bednarzy dopełniających beczki, poprawność rozliczeń kasowych i przestrzeganie terminów zamówień. Stwierdzili zły stan dróg dojazdowych do składu⁹⁷. W tym samym czasie pojawiła się koncepcja odtworzenia składu solnego w samym Krakowie, a właściwie nad Starą Wisłą już poza terenem miasta, na polskim brzegu. Intendent Dyrekcji F. Olbrich wydzierżawił w tym celu plac zwany Lazaret od krakowskiego mieszczanina Jana Wolskiego na 6 lat z prawem budowy magazynu solnego, do którego sól miała być dostarczana ze składu podgórskiego furami przez most lub statkami przez Wisłę. Dla uniknięcia cła wwozowego, a sól spławiana z odległości 1 mili od Krakowa była z niego zwolniona, zapła-

⁹² Bibl. Czart., rkps sygn. 1174, s. 85-92.; por. M. Międzobrodzka: *Zbyt soli ...* s. 97-100.

⁹³ Arch. MŻKW, Inwentarz..., t. I, rkps sygn. 205, s. 302.

⁹⁴ Tamże, s. 301, 312-13, 325, 341.

⁹⁵ Tamże, s. 305, 323.

⁹⁶ Tamże, s. 339-340, 341. Waga półbeczek (dane z 1784 r.) wynosiła 280 – 287 funtów czystej soli, całych beczek 560 – 573 funty, bałwana (1799 r.) od 5-7 cetnarów wiedeńskich. por. tamże, s. 196-7, s. 396-8.

⁹⁷ Tamże, s. 339-41.

nowano budowę na austriackim brzegu Wisły kolejnego składu pomiędzy wsiami Rybitwy i Przewóz (naprzeciw wsi Mogiła, czyli w rejonie dawnego składu mogińskiego) i przejęcie przez niego zaopatrzenia składu krakowskiego. Plany i kosztorysy budowy planowanych składów przedstawili wspólnie: zawiadujący składem podórskim intendent Olbrich, Salomon Mendel i Więcek⁹⁸. O ile ten projekt nie zmienił pozycji składu podgórskiego, na jego działanie wpłynęła kolejna decyzja Dyrekcji.

Zgodnie z austriacko-pruskim porozumieniem z 1788 r. dającym stronie austriackiej prawo zakładania nowych składów nadrzecznych w kierunku Śląska, Dyrekcja zdecydowała o rozwoju tego kierunku handlowego, obsługiwanego dotąd przez spółkę Samuela Mikulschitza i Israela Mendla (od 1779 r.)⁹⁹ i budowie w tym celu magazynu rządowego Dworach pod Oświęcimiem. Prace budowlane, rozpoczęte już jesienią 1792 r., na gruntach wydzierzawionych od hrabiny Duninowej nadzorowali buchalter Józef Leo i majkszajder Friedhuber, a pojemność magazynu planowano na 100 000 cetnarów¹⁰⁰. Szacowano, że organizując własny przewóz soli Wisłą do Dworów skarb monarchii zaoszczędziłby 864 floreny rocznie¹⁰¹. Transport w górę rzeki wymagał użycia galarów zaciężnych i koni defluitacyjnych. Realizować go miał właśnie skład podgórski.

W 1795 r., w wyniku III rozbioru, monarchia austriacka zajęła dalsze tereny Rzeczypospolitej, zwane odtąd Nową Galicją lub Galicją Zachodnią, bezpośrednio granicząc z obszarami włączonymi do Rosji i Prus. Sprawna organizacja sprzedaży soli na nowo przyłączonym obszarze wymagała ustanowienia w 1796 r. Cesarско-Królewskiej Dyrekcji dla Spraw Solnych w Podgórzu i podporządkowanie jej funkcjonującego tam Urzędu Defluitacyjnego (Kaiserlich – Koenigliches Podgorzer Salz-Defluitations-Amt)¹⁰², zaopatrującego w sól składy nadrzeczne w Mętкові, Kazimierzu, Jaksicach, Budzisku, Sandomierzu, Zawichoście, Kamieniu, Puławach, Modrzycach, Przydworzycach, Radwankowie i Okoniewie. Składy te były co kwartał wizytowane przez rewidenta podgórskiej Dyrekcji¹⁰³. Ceny soli obowiązujące w tych miejscowościach oraz w Wieliczce, Bochni, Podgórzu, Niepołomicach i Oświęcimiu były regulowane przez wydawane przez Gubernium zarządzenia

⁹⁸ Tamże, s. 325, 338-9, 341.

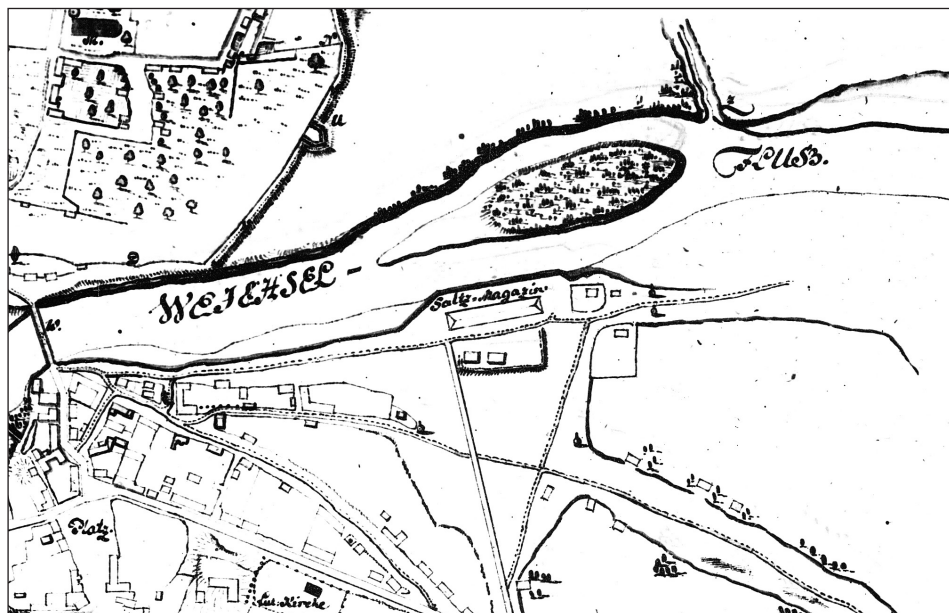
⁹⁹ Tamże, s. 361.

¹⁰⁰ Tamże, s. 359-60; Arch. MŻKW, AS, rkps sygn. 1111, s. 59-61. Jeden cetnar wiedeński odpowiadał masie 56,018 kg, por. I. Ihnatowicz: *Vademecum...*, t. I, s. 54.

¹⁰¹ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 361.

¹⁰² MŻKW, *Zb. spec.*, A. Müller: Historia saliny wielickiej, Wieliczka (ok.1932), mpis sygn. 883, s. 126; Pieczęć Urzędu Defluitacyjnego zob. Arch. MŻKW, AS, rkps sygn. 28, k. 70, 89.

¹⁰³ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 49.

Fot. 5. Fragment planu sytuacyjnego Krakowa, Kazimierza w obrębie murów i Podgórza z 1792 r. (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. II-95). Widoczne są: zabudowa podgórskiego składu solnego, umocnione nabrzeże, droga dojazdowa a w nurcie rzeki kępa

(cyrkularze) cesarskie¹⁰⁴. Wysyłkę soli za granicę – do Prus Południowych – realizowaną na podstawie porozumienia Dyrekcji do Spraw Solnych z pruską Generalną Administracją Sprzedaży Soli obsługiwały wszystkie trzy składnice solne: w Podgórzu, w Niepołomicach i w Sierosławicach¹⁰⁵. Magazyn podgórski wydawał również sól przewożoną do Prus drogą lądową oraz umożliwiał drobnym krajowym nabywcom zakup soli jednorazowo do 25 cetnarów wiedeńskich¹⁰⁶.

O obsadzie personalnej składu podgórskiego w tym czasie wiadomo niewiele. W 1799 r. na czele podgórskiej Dyrekcji dla Spraw Solnych stał intendent Georg Karol Fryderyk Paetsch, Urzędem Defluidacyjnym kierował kancelista Kleiner, komisarzem defluidacyjnym był Ferner von Ferenberg oraz kancelista Marini, a kontrolerem defluidacji Andrzej Gozdowski¹⁰⁷. Latem 1803 r. cesarz mianował

¹⁰⁴ Tamże, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 390; tamże, AN, druk sygn. 14, s. 205-210, 212-217.

¹⁰⁵ Tamże, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 396-398.

¹⁰⁶ Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 23, 25.

¹⁰⁷ Tamże, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 395, 398; tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 11, 50, 52, 53, 69; tamże AS, rkps sygn. 28, k. 70, 70v.

niejakiego Kollera, konowała, opiekunem koni przy defluitacji w Podgórzu¹⁰⁸. Funkcje rewidenta pełnił niejaki Palke¹⁰⁹. Wobec nasilonego ruchu, w 1806 r. w składzie podgórskim zatrudnieni byli dodatkowo: kontroler rachunkowy Neumann, kancelista Szumski, urzędnik buchalteryjny Antoni Kucharski i czasowo pisarz urzędowy Józef Bordolo¹¹⁰. Na początku 1809 r. przysięgę służbową złożyli mianowany 1. pisarzem urzędowym Franciszek J. von Schorm i 2. pisarz Florian Weiß¹¹¹. W 1805 r. Dyrekcja do Spraw Solnych (Dyrekcja Sprzedaży Soli) została przeniesiona z Podgórza do Wieliczki i tam funkcjonowała aż do 6 grudnia 1809 r., kiedy alina wielicka stała się wspólną własnością rządu austriackiego i saskiego¹¹².

Informacje o inwestycjach w substancję materialną składu kazimierskiego – podgórskiego – z lat 1772-1809 są bardzo skąpe. W 1781 r. administracja salinarna zatwierdziła nieznane bliżej plany i kosztorysy prac budowlanych prowadzonych przy portach rzecznych należących do składnicy kazimierskiej i sierosławickiej. W kolejnym roku główny wysiłek finansowy związany był już tylko z budową nowego magazynu i budynku mieszkalno-administracyjnego w Sierosławicach¹¹³.

Nabrzeża portowe – kazimierskie i niepołomickie – ponownie objęto pracami zabezpieczającymi w 1785 r., przeznaczając na to, w przypadku Kazimierza, 8 400 florenów¹¹⁴. Salina zobowiązana była do utrzymywania dróg dojazdowych do składnic solnych. Droga salinarna z Wieliczki do Podgórza, mająca 2598 sążni długości, była w latach 1785-86 sukcesywnie plantowana i szutrowana. Na jej trasie znajdowało się 17 mostów i 1 kanał¹¹⁵. Stan tej drogi został skrytykowany przez wizytującego Podgórze w 1788 r. dyrektora Neblingera. W złym stanie znajdował się budynek zajmowany przez Urząd Defluitacyjny, który w 1799 r. groził wręcz zawaleniem. Wówczas kosztorys naprawy spękanych murów i sklepienia sporządził inżynier cyrkułu bocheńskiego¹¹⁶. Najbardziej intrygująca jest notatka z 1804 r., mówiąca o przekazaniu Wyższemu Urzędowi Salinarnemu w Wieliczkę decyzji rzą-

¹⁰⁸ Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 33.

¹⁰⁹ Tamże, s. 49.

¹¹⁰ Tamże, s. 129-30.

¹¹¹ Tamże, s. 176.

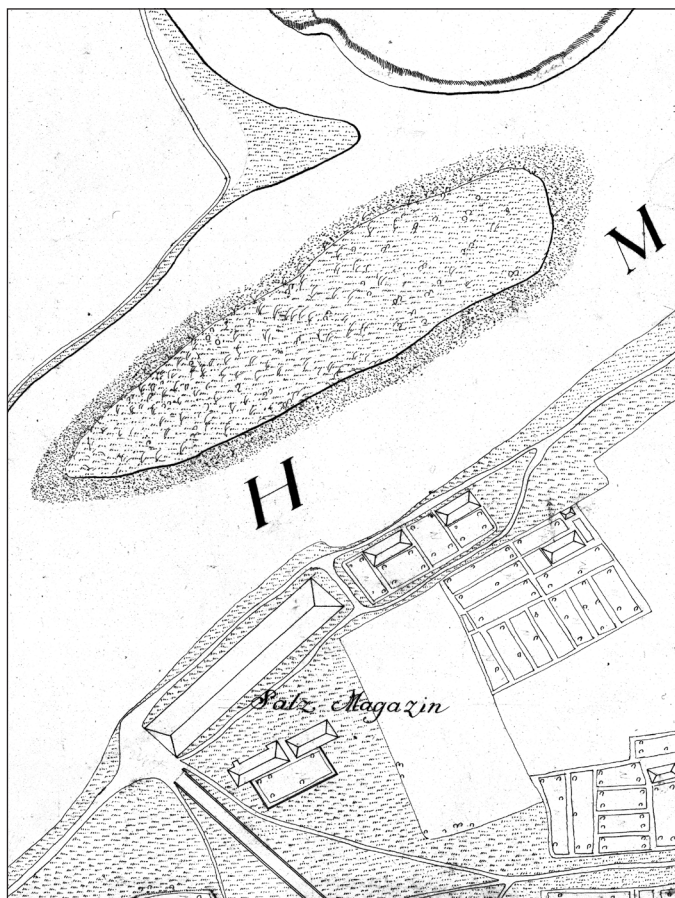
¹¹² MŻKW, *Zb. spec.*, A. Müller: *Historia...*, mpis sygn. 883, s. 126-127.

¹¹³ Na budynki składowe w Sierosławicach przeznaczono 14 354 floreny. Zob. Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 128, 138, 141.

¹¹⁴ Tamże, *Inwentarz...*, *Wybór*, rkps sygn. 209, s. 194, 195.

¹¹⁵ Tamże, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 195, 248.

¹¹⁶ Tamże, s. 399.

Fot. 6. Fragment planu Krakowa z przedmieściami [Mosano i Chavanne] z ok. 1796 r. (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. II-22, sekcja 12). Widoczne są zabudowania podgórskiego składu solnego, a w nurcie rzeki kępa

dowej o rozbudowie składnicy soli w Podgórzu i Dworach. W przypadku Podgórza tak zwana dobudówka miała mieć 50 sążni¹¹⁷ długości i 14 1/2 sążni szerokości i być zrealizowana przez zarządcę podgórskiej składnicy, niejakiego Sche-staka¹¹⁸. Niewątpliwie, w tym wypadku była mowa o budynku magazynowym, widocznym na późniejszych mapach jako murowany, położony na lewo od drogi dojazdowej, równoległe do koryta rzeki¹¹⁹. Kiedy

został wybudowany, trudno powiedzieć. Joachim Miedziński, na rysowanym w 1807 r. planie – swobodnym szkicu – miasta Krakowa ze Stradomiem, Kazimierzem i Podgórzem w miejscu składu solnego wrysował dwa długie, ale równoległe

¹¹⁷ Miara 1 sążnia wiedeńskiego wynosi 1,8966 m. Por. I. Ihnatowicz: *Vademecum...*, t. I, s. 35.

¹¹⁸ Arch. MZKW, *Inwentarz...*, Wybór, rkps sygn 209, s. 76.

¹¹⁹ Budynek jest obecny m.in. na planie *Wolnego Miasta Krakowa*, zob. ANKr, Zb. kart., *Plan Wolnego Miasta Krakowa w obrębie okopów*, Mostowski, 1831, mapa sygn. II-29, por. *Atlas...*, reprodukcja 1.19 i na planie miasta Podgórza z 1838 r., zob. ANKr, Zb. kart., [*Plan katastralny miasta Podgórza z 1838 r.*], Franz v. Pierret, mapa sygn. II-313.

Fot. 7. Plan miasta Krakowa ze Stradoniem, Kazimierzem i Podgórzem zdjęty w 1807 r. (1809) przez Joachima Miedzińskiego (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. II – 96). Opisane literą "O" dwa długie budynki mogą być uznane za istniejące już wtedy dwa magazyny składu solnego w Podgórzu

do siebie i do Wisły budynki¹²⁰. Uznając informacyjny, a nie dokumentacyjny charakter planu i odrzucając podejrzenie o bezkrytyczne skopiowanie rysunku-planu Krakowa z 1787 r. (z dzieła F. N. Lichockiego, *Dyariusz Przyjazdu Najjaśniejszego Stanisława Augusta króla polskiego (...)* do stołecznego miasta Krakowa¹²¹) można to zinterpretować jako informację o już wtedy istniejących dwóch budynkach magazynowych. W tej sytuacji budowę wspomnianego magazynu można by datować na lata 1804-07, ale jest to tylko przypuszczenie. Za możliwością szybkiej realizacji projektu przemawiała ówczesna duża aktywność inwestycyjna saliny¹²², zakładającej własną cegielnię na Kłaśnie¹²³ i wyszukującej nawet wśród już zatrudnionych urzędników dodatkowych osób uzdolnionych do sporządzania kosztorysów

¹²⁰ ANKr. Zb. kart., *Plan miasta Krakowa z Stradoniem, Kazimierzem i Podgórzem zdjęty w 1807 r. (1809) przez Joachima Miedzińskiego*, „Przyjaciół Ludu”, Leszno, R. 8, 1842, t. II, mapa sygn. II – 96.

¹²¹ ANKr, Zb. kart., [Plan Krakowa z 1787 r.], (w:) F.N. Lichocki, *Dyariusz Przyjazdu Najjaśniejszego Stanisława Augusta króla Polskiego [...] do stołecznego miasta Krakowa*, Kraków 1787, mapa sygn. II-8.

¹²² W 1807 r. m.in. trwała budowa nowego magazynu w Dworach. Por. Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 95, 114, 145.

¹²³ Cegielnię zaczęto organizować w 1804 r. Por. tamże, s. 58.

i prowadzenia budów¹²⁴. W 1807 r. cesarz zezwolił nawet na ustanowienie przy salinie wielickiej specjalnej posady stałego budowniczego. Posadę tę objął polir (podmajstrzy) Johan Wolfgang Petsch (Pätsch)¹²⁵. Tuż przed kolejną zmianą polityczną – wydarzeniami lat 1806-09 – podjęto remont dachu magazynu solnego oraz budynku podgórskiej Dyrekcji do Spraw Solnych (Dyrekcji Sprzedaży Soli w Podgórzu), rozliczony już w 1810 r.¹²⁶

Mało znanym, acz ciekawym epizodem w historii wielickiej saliny, miasta Wieliczki, Podgórza i podgórskiego składu solnego są lata 1809-15. W wyniku postanowień traktatu pokojowego z Schönbrunn z 14 października 1809 r., kończącego wojnę Francji z V koalicją (w tym wojnę polsko-austriacką), do Księstwa Warszawskiego przyłączono Galicję Zachodnią, cyrkuł zamojski oraz okręg podgórski. Miasto i kopalnia wielicka stały się współwłasnością Austrii i Księstwa Warszawskiego, które dzieliły między siebie koszty funkcjonowania kopalni – produkcji i inwestycji oraz wydobytą sól. Granicę Okręgu Podgórskiego, zwanego również Rejonem Podgórskim i Wielickim wyznaczał zatoczony z Podgórza promień długości równej odległości pomiędzy tymi dwoma miastami¹²⁷. Skład podgórski znalazł się po polskiej stronie. Zanim powrócił do normalnego funkcjonowania był zdobyczą wojenną. Od 15 lipca 1809 r. wbrew warunkom zawieszenia broni, rekwirowano ze składu statki (galary), rekwizyty żeglugowe, sprzęty i pieniądze (z kasy Urzędu Defluidacyjnego). Wycena szkód poczynionych przez wojska rosyjskie wyniosła ponad 1 867 florenów, a przez wojska Księstwa Warszawskiego przekroczyła 12 623 floreny¹²⁸. Dla porównania całościowe koszty rabunku kopalni wielickiej, bocheńskiej i składów portowych w Podgórzu, Niepołomicach, Sierosławicach i Nagnajowie wyliczono na około 1 621 182 floreny na rzecz wojsk rosyjskich i około 656 545 florenów na rzecz wojsk warszawskich¹²⁹.

Komisarz Księstwa oddelegowany do urzędu saskiej administracji saliny wielickiej, hrabia Ksawery Wiesiołowski przejął w całości skład podgórski i miał go pod swoim wyłącznym nadzorem. Odpowiadał za sprowadzanie do składu odpowiedniej ilości soli, jej doraźną sprzedaż na miejscu w ilości nie przekraczającej 200 cetnarów dziennie, z zachowaniem dotychczasowych cen i to nie handlarzom,

¹²⁴ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 359; tamże, *Inwentarz...*, *Wybór*, rkps sygn 209, s. 76.

¹²⁵ Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 165.

¹²⁶ Tamże, *Inwentarz...*, *Wybór*, rkps sygn 209, s. 88, 102, 106.

¹²⁷ Bibl. Ossol., rkps sygn. 517/III, MŻKW mf. 52/4, k. 16, 180-183 (mapa). Por. M. Kallas: *Z dziejów Wieliczki w latach 1809-1813*, „SMDŻ”, t. X, 1981, s. 187-204.

¹²⁸ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, *Wybór*, rkps sygn 209, s. 106.

¹²⁹ Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 208.

Fot. 8. Fragment planu: *Grundriss der freien Stadt Krakau*, [Meno Passeeck], z 1817 r. (w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, sygn. MHK 8/T/VIII a). Widoczne są jedynie: schematyczny rzut zabudowań podgórskiego składu solnego i drogi dojazdowej oraz, w korycie Wisły, kępa

a nabywcom przybywającymz terenu Księstwa, ale przede wszystkim wysyłanie soli wyłącznie do Księstwa Warszawskiego¹³⁰.

¹³⁰ Bibl. Ossol., rkps sygn. 543/III, Biblioteka Narodowa, mf. 4761, k 84-85; Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 190.

Dokumenty związane z sasko-polską administracją składu podgórskiego i sasko-austriacką administracją saliny wielickiej są bardzo skromne, między innymi z tego powodu, że władze pokongresowego Królestwa Polskiego zażądały od administracji salinarnej zwrotu materiałów dokumentujących działalność urzędników i urzędów Księstwa w Wieliczce i Podgórzu¹³¹. O wielu sprawach z tego czasu można jedynie domniemywać.

W Aktach Salinarnych z listopada 1810 r. zachowała się karta – obwoluta – obejmując niegdyś, zgodnie z figurującym na niej opisem, plan i kosztorys inwestycji planowanych w składzie podgórskim. Wyceniono je na znaczną kwotę 18 267 florenów 13 1/3 krajcara. Zawartość obwoluty nie zachowała się. Z niewielkiej wzmianki z lutego roku następnego można odczytać, że chodziło o budowę kamiennej stajni, kuźni i kołodziejskiej szopy z dobudowanymi niewielkimi mieszkaniami dla kowala i kołodzieja. Pod notatkami podpisał się Johan Wolfgang Petsch, ówczesny budowniczy salinarny¹³². Z kolei w 1812 r. wspomniano o przewożeniu do Wieliczki materiałów budowlanych, pozostałych po zakończeniu prac prowadzonych w Podgórzu i Niepołomicach. Jaki był charakter tych prac – czy była to realizacja planów z 1810 r. – i jakiego rodzaju materiały przewożono nie wiadomo¹³³. Wiadomo natomiast, że w 1812 r. ruszyła planowana już także w 1810 r. budowa sasko-austriackiej warzelni soli w Wieliczce. Główny budynek (tzw. później Turówki) ukończono latem 1813 r.¹³⁴ Wobec nowej sytuacji politycznej – włączenia się w sierpniu 1813 r. Austrii w wojnę Francji z Rosją – Kamera Nadworna wstrzymała finansowanie wszystkich budów planowanych na 1814 r.¹³⁵ W drodze wyjątku, wobec groźby katastrofy budowlanej, komisariat drogowy w Wieliczce mógł jedynie podjąć budowę nowego mostu nr 3 na drodze prowadzącej od składnicy solnej przy szybie *Józef* do głównego gościńca podgórskiego¹³⁶. W 1817 r. powrócono do finansowania inwestycji. Oprócz remontów nabrzeża podjęto m.in. decyzję o budowie składu solnego w Kalwarii Zebrzydowskiej, z terminem ukończenia we wrześniu 1818 r.¹³⁷ Zaczęto także budowę drewnianego domu dla pomocni-

¹³¹ Tamże, s. 325.

¹³² Arch. MŻKW, AS, rkps sygn. 304, k. 44, 53, 54; tamże, rkps sygn. 612, k. 13-15.

¹³³ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, Wybór, rkps sygn 209, s. 81.

¹³⁴ Por. M. Skubisz: *Turówka – zespół budynków salinarnych*, „SMDŻ”, t. XXV, 2007, s. 177 – 204 (zwłaszcza s. 192-194).

¹³⁵ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 273.

¹³⁶ Tamże, s. 275.

¹³⁷ Tamże, *Inwentarz...*, Wybór, rkps sygn 209, s. 126.

Fot. 9. Fragment Planu Wolnego Miasta Krakowa w obrębie okopów [Mostowski] z 1831r. (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. II-29). Po stronie austriackiej, naprzeciw Rządowej Cegielni na Kazimierzu, widoczny jest rzut zabudowań podgórskiego składu solnego

ków magazynowych w Dworach¹³⁸. Z przytoczonych faktów można wnioskować, że planowana rozbudowa składu podgórskiego musiała nastąpić pomiędzy 1810 a 1812 (1814), lub 1817 a 1820 rokiem. Stan zabudowy z roku 1820 potwierdza zachowana w Aktach Miasta Podgórza metryka gruntowa¹³⁹.

Jak w 1820 r. wyglądał skład podgórski? Równoległe do koryta Wisły, w górę rzeki, na lewo od drogi dojazdowej, obok starego, drewnianego magazynu solnego określanego jako „Stary c.k. Skład Solny” stał „Nowy c.k. Skład Solny” – drugi budynek magazynowy, murowany, rozmiarami odpowiadający planom z 1804 r. Poniżej pierwszego magazynu, w miejscu rozebranego starego budynku (prawdopodobnie dawnej szopy na wapno) stała szopa na węgiel, a sąsiadujący plac – zniszczony przez wylewy rzeki dawny ogród – służył do składowania drewna spro-

¹³⁸ Tamże, s. 131.

¹³⁹ ANKr, AMP, rkps sygn. 29/53/P-334.

wadzanego na potrzeby saliny. Od strony lądu, po prawej stronie drogi dojazdowej stały objęte jednym numerem metrykalnym 68: „Dom z podworcem do c.k. Salin należący” (prawdopodobnie z budynkiem gospodarczym) oraz „Szopa i dwoje pomieszkania”. Osobny numer 69 został nadany obiektowi murowanemu określonymu jako „Wielki stajenny budynek do C.K. Salin należący”¹⁴⁰. Szopa i budynek stajenny to prawdopodobnie efekt realizacji inwestycji planowanych w 1810 r. Od tego momentu skład podgórski nie był już więcej rozbudowywany, ograniczano się do prac remontowych. W 1823 r. budowniczy salinarny, niejaki Rischka sprawdził stan budynków składów solnych w Niepołomicach, Sierosławicach, Kalwarii, Dworach i Podgórzu. Efektem wizytacji było m.in. zlecenie napraw budowlanych w Niepołomicach i Podgórzu 4 cieślom pracującym w systemie akordowym, przyznanie 1728 kop gontów oraz zatwierdzenie w 1824 r. wydatków, na trwający już rok i rozłożony jeszcze na 3 lata remont dachu i podłóg w budynkach magazynowych składu podgórskiego¹⁴¹.

Stałej konserwacji wymagało też nabrzeże portowe. Zaczętą w 1811 r. budowę nowego portu w Niepołomicach ukończono dopiero w 1819 r. W Podgórzu i Dworach większe inwestycje prowadzono w latach 1817-18. Nadzorował je inżynier nawigacyjny Malicki (Malitzky), a wykorzystanym materiałem były kłoc drewniane, szuter, deski, faszyna i żelazo¹⁴². W 1825 r. przewidywano rozpoczęcie ograniczonych prac regulujących koryto Wisły. Rok później władze salinarne zatwierdziły kosztorys „budowy tamy na Wiśle na przeciw składu solnego w Podgórzu” rozpisując licytację na dostawę kamienia łamanego niezbędnego do jej realizacji. Prace trwały do 1833 r., doprowadzając do nadbudowania pożądanych fragmentów brzegu, zwężenia koryta i pogłębienia nurtu, poprawiając warunki nawigacyjne i portowe na wysokości składu solnego¹⁴³. Blżej nie znane prace ziemne przy podgórskim nabrzeżu portowym prowadzono także w 1852 r., przy użyciu świdra ziemnego, sięgającego głębokości 2 sążni¹⁴⁴. W 1861 r. budowniczy salinarny Schwarzwald i ówczesny referent do spraw sprzedaży i transportu soli Jan Gebauer uczestniczyli w rozprawie konkuren-

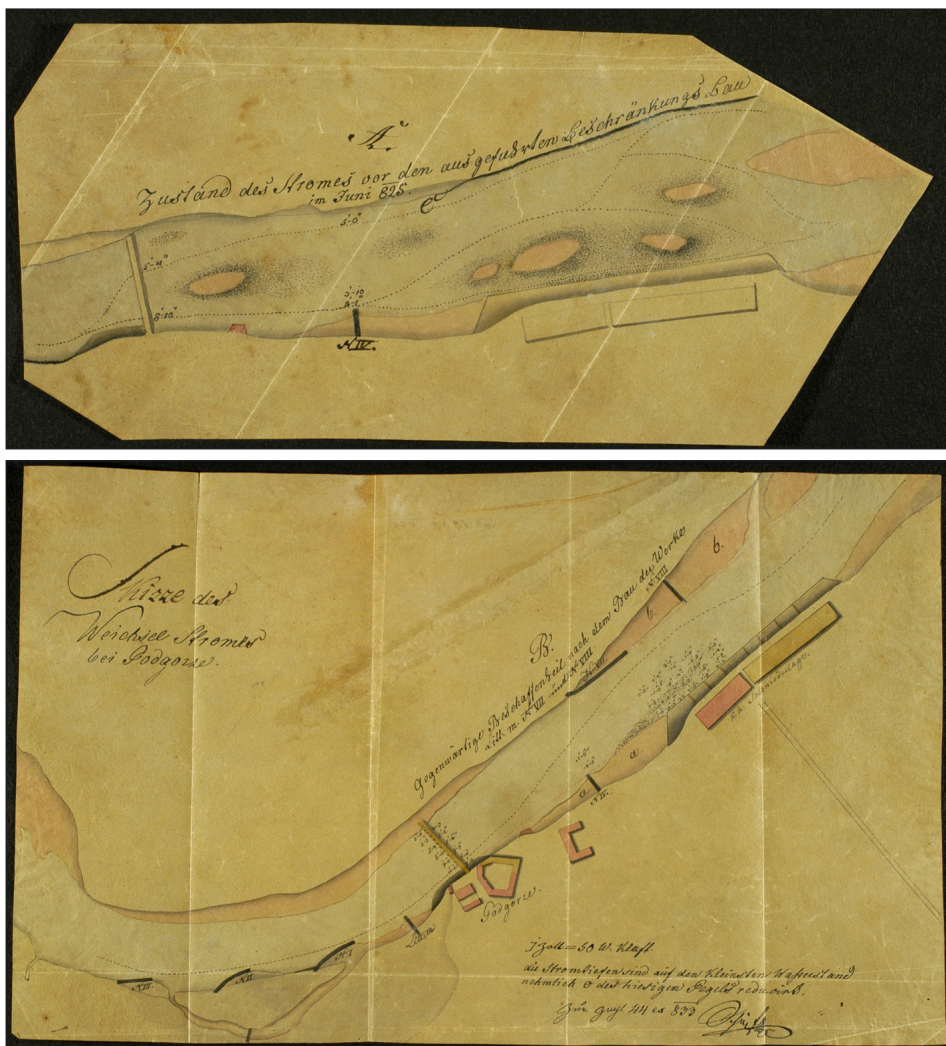
¹⁴⁰ Tamże, s. 14; tamże, AMP, rkps sygn. 29/53/P-335, s.20; tamże, *Zb. kart.*, mapa sygn. II – 313.

¹⁴¹ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 413, 415, 428, 429, 441.

¹⁴² Tamże, s. 414; tamże, *Inwentarz...*, *Wybór*, rkps sygn 209, s. 121, 126, 129, 131, 135, 136.

¹⁴³ Tamże, *Inwentarz...*, t. III, rkps sygn. 207, s. 18 ; por. tamże, AS, rkps sygn. 1119, 2 mapki koryta Wisły, przy k. 17.

¹⁴⁴ Tamże, *Inwentarz...*, t. IV, rkps sygn. 208, s. 14.

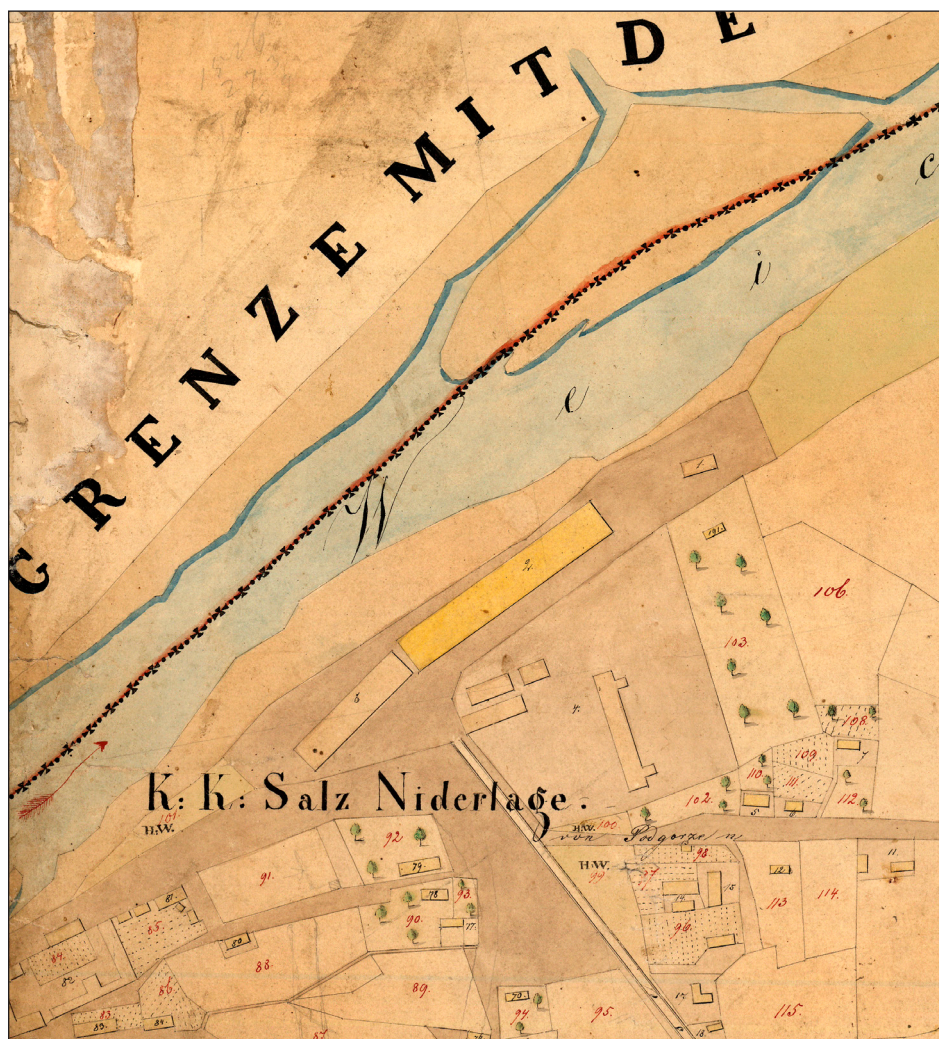

Fot. 10 i fot. 11. Dwie mapki koryta Wisły przy składzie podgórskim, (Archiwum Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka, Akta Salinarne, rkps sygn. 1119 przy k.17), stan z 1825 r. (przed regulacją) i z 1833 r. (po pracach poprawiających bezpieczeństwo żeglugi)

cyjnej, dotyczącej współfinansowania sporządzenia przepustów na Wiśle i naprawy uszkodzonych obwałowań wiślanych w rejonie krakowskiej Grobli¹⁴⁵.

Istniejące już w 1820 r. zabudowania K.K. Salz Niederlage w Podgórzu i zarys nabrzeży zostały dokładnie przedstawione na planie katastralnym miasta z 1838 r.

¹⁴⁵ Tamże, s. 229, 231.

Fot. 12. Fragment planu katastralnego miasta Podgórze [Franz v. Pierret] z 1838 r. (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. II-313). Widoczne są: zabudowa c.k. składu solnego i droga dojazdowa, a w nurcie rzeki przy ujściu starej Wisły zanikająca kępa

sporządzonym przez Franz'a v. Pierret¹⁴⁶. Spisywane w kolejnych latach protokoły parcel gruntowych potwierdziły gospodarczo-urzędowo-mieszkalny charakter budynków nr 68 i 69, w tym dominującego rozmiarami budynku stajennego.

¹⁴⁶ ANKr, Zb. kart., [Plan katastralny...], mapa sygn. II – 313. Szkicowo informację o rozbudowie składu zawiera również Plan Wolnego Miasta Krakowa w obrębie okopów, autorstwa Mostowskiego z 1831 r. Na planie widnieją 2 magazyny nadbrzeżne, budynek administracyjny i prostopadłe usytuowany budynek stajenny. Por. tamże, *Plan Wolnego...*, mapa sygn. II – 29.

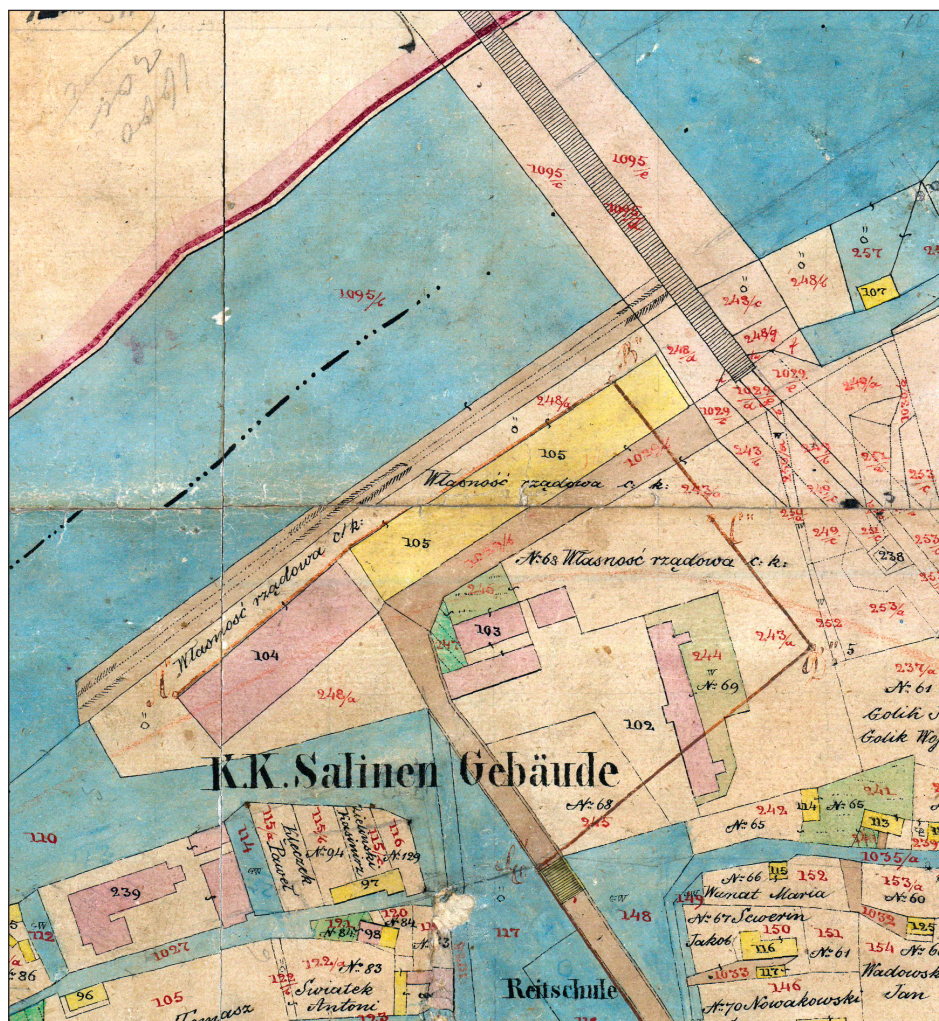
Fot. 13. Fragment planu: Umgebungen von Krakau in achten Blättern z 1846 r. (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. I-36). Widoczne sq: zabudowa c.k. składu solnego i droga dojazdowa oraz umocnione nabrzeże portowe, w nurcie rzeki tamy regulujące koryto, a przy ujściu starej Wisły zanikająca kępa

W 1847 r. z ewidencji wykreślono nie istniejącą już nadbrzeżną szopę na węgiel¹⁴⁷. Pozostałe budynki (*K. K. Salinen Gebäude*) – i działki gruntowe – wymieniane były jako własność salinarna (własność rządowa)¹⁴⁸. Plan Krakowa i Podgórza autorstwa Aleksandra Kociczki z 1847 r.¹⁴⁹ zawiera istotną informację o nowym przeznaczeniu budynku stajennego. Oprócz podpisanych na mapie 2 budynków magazynowych (*Salzmagazine*) określił w legendzie funkcje skupionych obok siebie 3 budynków administracyjno-mieszkalno-gospodarczych jako Urząd Salinarny (*Salinen Amt*), natomiast budynku stajennego jako stajnie kawalerii (*Cavallerie Stallungen*). Ten ostatni pozostał już trwale w użytkowaniu wojskowym.

¹⁴⁷ ANKr, AMP, rkps sygn. 29/53/P-337, s. 70; tamże, rkps sygn. 29/53/P-338, s. 14; tamże, rkps sygn. 29/53/P-38, s. 264.

¹⁴⁸ W latach 1852, 1865, 1873. Por. ANKr, AMP, rkps sygn. 29/53/P-341, s. 14; tamże, rkps sygn. 29/53/P-343, s. 14; tamże, rkps sygn. 29/53/P-344, s. 18, 102.; tamże, *Zb. kart*, [Plan katastralny Podgórze 1847-66], mapa sygn. II – 314.

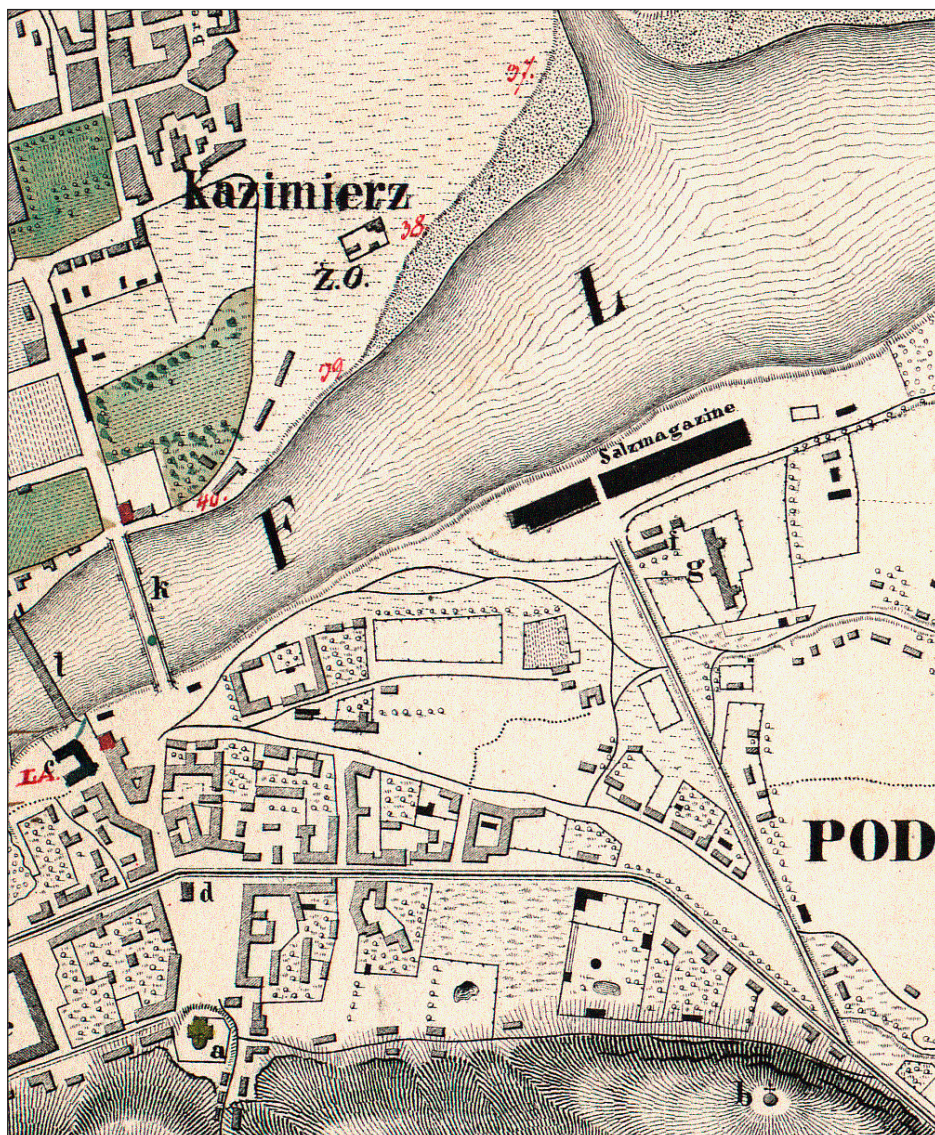
¹⁴⁹ Tamże, *Plan von Krakau mit Podgorze und der nächsten Umgebung*, A. Kociczka, 1847, mapa sygn. II-31 zob. *Atlas...*, reprodukcja 1.23.

Fot. 14. Fragment planu katastralnego Podgórza z lat 1847-66 (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. II – 314). Widoczne są: zabudowa składu solnego, umocnione nabrzeże, droga dojazdowa i most kolejowy przez Wisłę

Co zmieniło się w funkcjonowaniu składu podgórskiego po kongresie wiedeńskim? Kolejne zmiany organizacyjne wprowadziła funkcjonująca w Wieliczce od 1 maja 1817 r. c.k. Galicyjska Dyrekcja Sprzedaży Soli z dyrektorem Alojzym v. Palkle, odpowiedzialna za odbiór soli z kopalni, jej transport do składnic i sprzedaż¹⁵⁰. W 1824 r. oficjalnie zniesiono Urząd Transportowy w Dworach (działał jeszcze w 1828 r., ostatecznie skład zlikwidowano w 1832 r., sprzedając budynki Za-

¹⁵⁰ K. Dziwik: *Saliny...*, s. 229; Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 329.

Fot. 15. Fragment mapy: Plan von Krakau mit Podgorze und der nächsten Umgebung [A. Kociczka] z 1847 r. (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Zb. kart., sygn. II-31).
Widoczna jest zabudowa składu solnego w Podgórzu. Budynki oznaczone literą „f” opisano w legendzie jako „Salinen Amt”, pod literą „g” jako „Cavallerie Stallungen”

rządowi Kameralnemu w Wadowicach¹⁵¹), w 1826 r. zamknięto podobny urząd w Kalwarii, powierzając wiślany transport soli z Podgórze do Bielska (przez Dwory)

¹⁵¹ Tamże, *Inwentarz...*, t. III, rkps sygn. 207, s. 121, 122.

i lądowy (przez Kalwarię) prywatnemu przedsiębiorstwu transportowemu¹⁵². Od 1825 r. głównym składem soli dla Śląska, Moraw i Węgier stał się Urząd Sprzedaży Soli zlokalizowany w wielickiej Turówce¹⁵³. Składnica solna w Podgórzu regularnie wydawała sól zakontraktowaną przez rosyjską administrację Królestwa Polskiego¹⁵⁴ i rząd pruski¹⁵⁵. W 1828 r. rozpoczęła organizację wysyłania soli dla Prus Wisłą, (przez Dwory), do punktu odbiorczego w Bieruniu-Zabrzegu, gdzie była przewożana i oddawana nabywcy przez wysyłanego z Podgórza urzędnika – kancelistę Lisowskiego, czy w latach 50., pisarza solnego Franciszka Strońskiego¹⁵⁶.

W 1825 r. zlikwidowano w Wieliczce przyszybowe magazyny solne¹⁵⁷. Od tej pory wyzwaniem organizacyjnym urzędników składów solnych, w tym podgórskiego, była koordynacja porekty (wydawania soli z kopalni), z dewektą (jej przewozem do magazynów) i ładugą (wydaniem z magazynów i załadunkiem na statki). Późniejsze teksty, pochodzące z lat 60. XIX w. dają wyjątkową możliwość bliższego poznania organizacji konnego przewozu soli, praktykowanej zapewne także w latach wcześniejszych.

Zaangażowani do przewozu soli, wybrani w drodze licytacji właściciele bydła roboczego z okolicznych gmin, podejmując się dewekty od szybów kopalni wielickiej do składu w Podgórzu czy w Turówce, mieli obowiązek podstawiać odpowiednią liczbę wozów zaprzęgniętych w 2 lub 3 konie pod szyby wydobywcze, na pół godziny przed rozpoczęciem porekty, tj. o 5.30 lub 12.30. O tym, ile wozów i przy którym z szybów ma się zgromadzić informował uczyniony dzień wcześniej (do godz. 11.30) wpis w księdze zakładowych rozporządzeń. Ci tzw. wektoranci byli zobowiązani zapewnić dla każdego wozu po 2 silnych pomocników, bowiem to oni mieli przenosić sól z wagi szybowej na wozy, z wozów na wagę w składzie i tam z wagi. Do nich należało również układanie soli w warstwy wewnątrz magazynu składowego. Przewożony ładunek – sól w beczkach, workach, w kruchach

¹⁵² Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 424-5, 437, 453; tamże, *Inwentarz...*, t. III, rkps sygn. 207, s. 23.

¹⁵³ Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 460; tamże, *Inwentarz...*, *Wybór*, rkps sygn. 209, s. 14.

¹⁵⁴ Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 411; tamże, *Inwentarz...*, t. III, rkps sygn. 207, s. 187.

¹⁵⁵ Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 434.

¹⁵⁶ Tamże, *Inwentarz...*, *Wybór*, rkps sygn. 209, s. 141, 142; tamże, *Inwentarz...*, t. III, rkps sygn. 207, s. 133; tamże, *Inwentarz...*, t. IV, rkps sygn. 208, s. 108.

¹⁵⁷ Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 462.

o wadze 25-95 funtów¹⁵⁸ i w bałwanach miała być zabezpieczona przed deszczem i śniegiem, matami lub nieprzemakającym przykryciem¹⁵⁹.

Sól przywieziona do składu podgórskiego była zwykle odbierana i przewożona przy dwóch otwartych wrotach, znajdujących się od strony drogi dojazdowej. Przyjmowanie soli nie mogło kolidować terminem z jej wydawaniem na statki. Tak zwana ładuga odbywała się zwykle przez 3-4 wrota nadbrzeżne, przy pomocy sprowadzanych z Wieliczki górników poprawiających beczki bednarzy¹⁶⁰. Stałą łączność między administracją składu podgórskiego a Zarządem Salinarnym utrzymywano drogą korespondencyjną, przez posłańca, a z czasem także telegraficznie¹⁶¹.

Wielowiekowa tradycja przewozu soli konnymi zaprzęgami i statkami wiślаныmi, w połowie XIX w. musiała zmierzyć się z siłą maszyny parowej. Przełomowe zmiany w sposobie transportu, które przyniosła ze sobą rozwijająca się sieć połączeń kolejowych, coraz wyraźniej odbijały się na pozycji handlowej składu podgórskiego. Szansa tańszego i szybszego przewozu soli koleją była już dostrzeżona przez Franciszka Ksawerego Riepla, autora powstałej w 1829 r. koncepcji budowy linii łączącej Wiedeń z Galicją, z pominięciem Wolnego Miasta Krakowa i przewidującej lokalizację stacji kolejowej w Podgórzu, w rejonie składu solnego. Do realizacji tego projektu nie doszło¹⁶². Rok 1847 przyniósł inne rozwiązanie – Kraków został połączony linią kolejową z Zagłębiem Górnośląskim i z Prusami. Rok później uzyskał przez Szczakową połączenie z linią Warszawsko-Wiedeńską czyli z Królestwem Polskim. Obaj główni zagraniczni odbiorcy soli znaleźli się w zasięgu transportu kolejowego, pod warunkiem wysyłania jej ze stacji Kraków. Najstarsze zachowane informacje dotyczące wykorzystania tego rodzaju transportu dotyczą roku 1855. Wówczas sól ze składu podgórskiego przewożona była wozami do stacji w Krakowie i tam, pod nadzorem urzędników składowych, nadawana do Prus lub Królestwa Polskiego. Rachunki za koszty tego transportu i manipulacji (w tym przewożenia soli) regulowali komisarze stron odbierających sól.

¹⁵⁸ 1 funt wiedeński odpowiadał masie 0,56018 kg; Por. I. Ihnatowicz: *Vademecum...*, t. I, s. 54.

¹⁵⁹ Arch. MŻKW, *Varia*, rkps sygn. 167, s. 99 – 104; tamże, AS, rkps sygn. 1677, k. 67-70, 160-165; tamże, AS, rkps sygn. 1890, k. 18-27.

¹⁶⁰ Tamże, *Inwentarz...*, t. I, rkps sygn. 205, s. 312-13; tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 94, 185; tamże, AS, rkps sygn. 1677, k. 227-227v.

¹⁶¹ Tamże, AS, rkps sygn. 1677, k. 195, 227-227v; tamże, AS, rkps sygn. 1890, k. 44, 70, 71.

¹⁶² D. Lulewicz: *Dwa miasta, dwa brzegi. O kolei i mostach w Podgórzu (w:) Dwa miasta, dwa brzegi...*, s. 222.

Fot. 16. Fragment planu niezrealizowanego projektu stacji kolejowej Weichselfluss in Podgórze z ok. 1886 r. (w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Akta Miasta Podgórze, sygn. 29/53/P-964, s. 677), który przewidywał wyburzenie większości istniejących jeszcze budynków dawnego podgórskiego składu solnego

Oni też przedstawiali urzędnikom salinarnym, potwierdzone w Szczakowej, wywozowe dokumenty celne¹⁶³.

W 1856 r., Dyrekcja ruchu kolei państwowych w Krakowie, podjęła się przewozu soli do Prus i Królestwa Polskiego. Była nawet skłonna zapewnić lokal do ewentualnego jej magazynowania i odważania. Ostatecznie przedstawiciel cesarsko-rosyjskiej administracji potwierdził przewiezienie koleją do Królestwa 118 184, a agendy pruskie 57 200 cetnarów soli dostarczonej do dworca krakowskiego przez skład podgórski. W tym samym czasie dla Prus, wodą przewieziono do Zabrzegu jedynie 10 000 cetnarów soli¹⁶⁴. Nic dziwnego, że w tym samym roku, wobec uruchomienia połączenia kolejowego Kraków-Dębica podjęto temat połączenia magazynów solnych w Podgórzu z austriacką państwową linią kolejową. W tym celu c.k. kierownictwo budowy kolei państwowych w Rzeszowie wyznaczyło na dzień 6 sierpnia 1856 r., w Podgórzu spotkanie komisji do udziału w której zaproszono delegata Dyrekcji Salinarnej¹⁶⁵. Ostatecznie budowy przyłącza kolejowego do podgórskiego składu soli nie podjęto, ale za to rok później uruchomiono połączenie kolejowe Biezanów-Wieliczka, a następnie Biezanów-Niepołomice. Końcowa stacja w Wieliczce znajdowała się w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowań tzw. Tu-

¹⁶³ Arch. MŻKW, *Inwentarz...*, t. IV, rkps sygn. 208, s. 86, 87, 94, , 96, 110, 114.

¹⁶⁴ Tamże, s. 89, 109, 117.

¹⁶⁵ Tamże, s. 114.

Fot. 17. Fragment Planu Wielkiego Krakowa [Andrzej Kleczek, rys. K.Stolecki, lit. Aureliusz Pruszyński] Kraków 1912, (w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, mapa sygn. M41/29). Planowana droga dojazdowa do budowanego III Mostu na Wiśle przecina zabudowania dawnego składu solnego. W użytkowaniu wojskowym pozostają nadal nienaruszone budynki: magazynowy i stajenny

rowki, od 1825 r. głównego magazynu soli, przeznaczonej dla Śląska, Moraw i Węgier oraz siedzibie Urzędu Sprzedaży (i spedycji) Soli w Wieliczce¹⁶⁶.

Od tej chwili korzystanie z transportu kolejowego do Krakowa i dalej odbywało się bez pośrednictwa składu podgórskiego. Również rozbudowa wewnętrznej sieci kolei salinarnej w Wieliczce, łączącej szyby wydobywcze z magazynem w Turówce i stacją kolejową, promowała ten rodzaj transportu, tańszy od tradycyjnego przewozu zaprzęgami. Rzecz znamienna, że otwarcie pierwszego takiego połączenia z szybem *Franciszek Józef* (szybem *Regis*), które miało miejsce w dniu 14 października 1861 r. związane było z odprawą wagonów z solą wysyłąną do Rosji dla Królestwa Polskiego, a więc z realizacją kontraktu w tradycyjny sposób obsługiwanego przez skład solny w Podgórzu¹⁶⁷. Rola składu podgórskiego zdecydowanie zmalała, tym bardziej, że Królestwo Polskie było w tym czasie ostatnim i jedynym jego zagranicznym kontrahentem. Trzy lata wcześniej (23 sierpnia 1858 r.) pruska Dyrekcja Cei we Wrocławiu oficjalnie zrezygnowała z przedłużenia kontraktu na zakup soli wielickiej¹⁶⁸. W umowach kontraktowych na przewóz soli zaprzęgami konnymi do Podgórza, zastrzeżono możliwość zmniejszenia jej rocznej ilości na rzecz transportu kolejowego, powoli konkurującego, ale jeszcze nie wypierającego transportu rzeczowego¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Tamże, *Inwentarz...*, t. II, rkps sygn. 206, s. 367, 460; tamże, *Inwentarz...*, *Wybór*, rkps sygn. 209, s. 14.

¹⁶⁷ Tamże, *Inwentarz...*, t. IV, rkps sygn. 208, s. 225, 249.

¹⁶⁸ Tamże, s. 171.

¹⁶⁹ Por. kontrakt z roku 1869, Arch. MŻKW, AS, rkps sygn. 1677, k. 67.

Fot. 19. Budynek dawnego składu solnego w Podgórzu przy ul. Na Zjeździe 8
(Fot. Artur Grzybowski, 2016 r.)

opuszczono w kwietniu 1873 r.¹⁷¹ Od tej pory znalazły się w administracyjnym zarządzie Powiatowej Dyrekcji Skarbu w Krakowie¹⁷². Magazyny solne i drogi dojazdowe były nadal użytkowane przez spółki handlujące solą. Wyłączność na jej wywóz do Królestwa Polskiego i Rosji otrzymała na lata 1873-78 podgórska ekspozytura austriackiego towarzystwa morskiego (*Expositur Podgorze des Salz – Export Geschäftes der Öesterr. Seehandlung*), w 1875 r. zastąpiona przez Union Bank (*Der Spezialbewollmächtigte Salz Export Geschäftes der Union Bank*). Sól ekspediowano z Wieliczki koleją i z Podgórze nadal drogą wodną¹⁷³. Było to już jednak działanie spółki handlowej, a nie rządowego składu solnego. Stary magazyn solny rozebrano w 1878 r.¹⁷⁴ W czerwcu 1882 r. wojskowa intendentura w Krakowie zwróciła się o odstąpienie istniejącego nadal (tzw. nowego) budynku magazynu soli w Podgórzu na skład siana dla wojska¹⁷⁵.

W sierpniu 1908 r., przy okazji ustaleń dotyczących wywłaszczeń terenów, przeznaczonych pod budowę trzeciego mostu na Wiśle, Zarząd Salinarny w Wie-

¹⁷¹ Arch. MŻKW, AS, rkps sygn. 1882, k. 333; tamże, AS, rkps sygn. 1897, k. 19; tamże, AS, rkps sygn. 1902, k. 54.

¹⁷² Tamże, AS, rkps sygn. 1896, k. 107; tamże, AS, rkps sygn. 1897 k. 19.

¹⁷³ Tamże, AS, rkps sygn. 1890, k. 117-118, 140-142, 192, 243 v, 263, 251.

¹⁷⁴ ANKr, AMP, rkps sygn. 29/53/P-964, s. 677.

¹⁷⁵ Arch. MŻKW, AS, rkps sygn. 2265, k. 140.

liczce oświadczył „że realności w Podgórzu, objętych załączonym wykazem a będących obecnie jeszcze własnością c.k. Skarbu salinarnego Zarząd salinarny nie ma zupełnie w swoim posiadaniu, ani też niemi nie administruje. Zarazem oświadcza Zarząd salinarny, że realności tych dla swych celów obecnie i w przyszłości potrzebować nie będzie”¹⁷⁶. Chodziło o teren dawnego składu solnego. Mimo że nie znaleziono kontraktu oddającego dawny salinarny budynek stajenny do dyspozycji skarbu wojkowego (dom nr 69 działka 102, od ponad 60 lat koszary kawalerii), w sprawie zajęcia części przyległego gruntu miano wystąpić do c.k. Komendy I Korpusu w Krakowie. Z kolei planowany do wywłaszczenia dawny budynek administracyjny (dom nr 68 na działce 103) zajmowały koszary straży skarbowej, a terenem po starym składzie solnym (działka 105), przeznaczonym pod budowę bulwarów, dysponowała krakowska ekspozytura Dyrekcji budowy dróg wodnych¹⁷⁷. Trzeci most na Wiśle oddano do użytku 20 stycznia 1913 r. Podczas budowy dojazdu do mostu od strony Podgórza wyburzono zabudowę administracyjno-gospodarczą dawnego składu solnego¹⁷⁸. Budynek magazynowy zniknął, ustępując miejsca nadwiślańskim bulwarom. Na najnowszym planie Krakowa z 1916 r. jedynym zachowanym obiektem dawnego składu solnego pozostał zajmowany przez wojskowość dawny budynek stajenno-mieszkalny¹⁷⁹, istniejący do dnia dzisiejszego. W okresie międzywojennym były to Koszary Kilińskiego¹⁸⁰, w których do 1939 r. stacjonował 5 Szwadron Pionierów Krakowskiej Brygady Kawalerii. Po zakończeniu II wojny światowej stał się obiektem cywilnym – magazynem, bazarem, siedzibą biur¹⁸¹. O jego dawnej funkcji i istniejącym tu niegdyś składzie solnym można było usłyszeć podczas Podgórskich Dni Otwartych Drzwi w 2007 r. i 2009 r. Pomysły na zagospodarowanie tego jedyne go, zachowanego budynku dawnego podgórskiego składu solnego na cele kulturalne dotąd nie zostały wdrożone. Jedynie w 2013 r., na ścianie frontowej pojawił się literacki mural.

¹⁷⁶ Tamże, AS, rkps sygn. 2860, k. 194, 199v.

¹⁷⁷ Tamże, k. 196v – 197, 198v; ANKr, AMP, rkps sygn. 29/53/P-954, s. 169, 191, 268-69.

¹⁷⁸ Por. Biblioteka Jagiellońska (dalej: BJ), *Plan Wielkiego Krakowa*, 1912 r., A. Kłeczek, rys. K. Stolecki, lit. A. Pruszyński, Kraków 1912, mapa sygn. M41/29.

¹⁷⁹ Por. ANKr, Zb. kart., *Najnowszy plan Stoł[ecznego] Król[ewskiego] Miasta Krakowa* (...), rys. K. Stolecki, Kraków 1916 r., mapa sygn. II-71, zob. *Atlas...*, reprodukcja 1.27

¹⁸⁰ Por. BJ, *[Plan Krakowa, 1920]*, mapa sygn. M41/110, M41/111, zob. *Atlas...*, reprodukcja 1.31.

¹⁸¹ M. Międzobrodzka, P. Kubisztal: *Skład...*, s. 14-15.

BIBLIOGRAFIA

Źródła niepublikowane:

Archiwum Muzeum Żup Krakowskich (rękopisy)

Materiały dotyczące żup krakowskich – teksty inwentarzy i komisji królewskich z lat

1622 – rkps sygn. 4

1622 – rkps sygn. 5

1659 – rkps sygn. 9

oraz

rkps sygn. 19

Inwentarz Archiwum salinarnego za lata 1772-1867. Spisał Inż. Leon Cehak, t. I-IV

rkps sygn. 205-208,

Inwentarz Archiwum salinarnego za lata 1772-1867. Spisał Inż. Leon Cehak, Wy-

bór. rkps sygn. 209,

Archiwum Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka (dokumenty)

dok. sygn. D/X/7

dok. sygn. D/X/17

dok. sygn. D/VIII/32

Archiwum Muzeum Żup Krakowskich, Akta salinarne

rkps sygn. 1111

rkps sygn. 28

rkps sygn. 304

rkps sygn. 612

rkps sygn. 1119, 2 mapki koryta Wisły

rkps sygn. 1677

rkps sygn. 1890

rkps sygn. 1882

rkps sygn. 1897

rkps sygn. 1902

rkps sygn. 1896

rkps sygn. 2265

rkps sygn. 2860

Archiwum Muzeum Żup Krakowskich, Varia

rkps sygn. 167

Archiwum Muzeum Żup Krakowskich, Akta Normatywne

druk sygn. 14

Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka (dalej: MŻKW), Zbiory specjalne

A. Smaroń: *Materiały dotyczące solnictwa oraz Wieliczki i Bochni zawarte w zespole Acta Castrensia Cracoviensia – Relationes* [z lat] 1572-1586, 1587-1600, 1601-1615, 1616-1630, 1631-1650, 1651-1675, 1676-1714, 1715-1750, 1750-179, mpis sygn. 4/1 – 4/9.

A. Müller: *Historia saliny wielickiej*, Wieliczka (ok.1932), mpis sygn. 883

Biblioteka Książąt Czartoryskich

Materiały dotyczące żup krakowskich – teksty inwentarzy i komisji królewskich z lat

1581 – rkps sygn. 2450, (MŻKW mf. 1/7)

1592 – rkps sygn. 1020/IV, (MŻKW, mf. 2/1)

1685 – rkps sygn. 1022, (MŻKW, mf. 7/7)

oraz

rkps sygn. 1174

Biblioteka Naukowa Uniwersytetu Lwowskiego

Materiały dotyczące żup krakowskich – teksty inwentarzy i komisji królewskich z lat

1670 – rkps sygn. 429/III, (MŻKW, mf. 6/1)

1669 – rkps sygn. 429/III, (MŻKW, mf. 5/7)

1670 – rkps sygn. 429/III, (MŻKW, mf. 6/1)

1672 – rkps sygn. 429/III, (MŻKW, mf. 6/4)

1690 – rkps sygn. 430/III, (MŻKW, mf. 8/2)

1703 – rkps sygn. 430/III, (MŻKW, mf. 10/1)

1709-10 – rkps sygn. 430/III, (MŻKW, mf. 10/2)

1714 – rkps sygn. 430/III, (MŻKW, mf. 10/5)

1717 – rkps sygn. 431/III, (MŻKW, mf. 10/6)

1724-25 – rkps sygn. 432/III, (MŻKW, mf. 11/6)

1730 – rkps sygn. 432/III, (MŻKW, mf. 12/4)

1733 – rkps sygn. 432/III, (MŻKW, mf. 12/7)

1762-63 – rkps sygn. 433/III (MŻKW, mf. 14/6)

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich

Materiały dotyczące żup krakowskich – teksty inwentarzy i komisji królewskich z lat

1620, rkps sygn. 203/II, (MŻKW, mf. 2/5)

1674, rkps sygn. 211/II, (MŻKW, mf. 7/1)

1743 – rkps sygn. 3395/III, (MŻKW, mf. 14/1)

1661 – rkps sygn. 9526/II, (MŻKW, mf. 5/2)

oraz:

rkps sygn. 290/II, (MŻKW, mf. 52/2)

rkps sygn. 517/III, (MŻKW mf. 52/4)

rkps sygn. 543/III, (Biblioteka Narodowa, mf. 4761)

rkps sygn. 11742/III, (MŻKW mf. 57/6)

Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta miasta Podgórze

rkps sygn. 29/53/P-38

rkps sygn. 29/53/P-331

rkps sygn. 29/53/P-334

rkps sygn. 29/53/P-335

rkps sygn. 29/53/P-337

rkps sygn. 29/53/P-338

rkps sygn. 29/53/P-341

rkps sygn. 29/53/P-343

rkps sygn. 29/53/P-344

rkps sygn. 29/53/P-964

rkps sygn. 29/53/P-954

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

Materiały dotyczące żup krakowskich – teksty inwentarzy i komisji królewskich z lat 1697 – rkps sygn. 403, (MŻKW, mf. 8/5)

Biblioteka Kórnicka

Materiały dotyczące żup krakowskich – teksty inwentarzy i komisji królewskich z lat 1698 – rkps sygn. 841, (MŻKW, mf. 9/2)

1762-63 – rkps sygn. 461, (MŻKW, mf. 14/4)

Materiały kartograficzne:

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiory kartograficzne

Widok Krakowa od północnego zachodu [autor nieznany, rys. 1603-5, ryt. 1617, Kolonia], sygn. V-87, druk: *Atlas Historyczny Miast Polskich, t. V Małopolska, zeszyt 1 Kraków*, pod red. nauk. Z. Nogi, Kraków 2007 (dalej: *Atlas...*), reprodukcja 2.5. [Plan sytuacyjny Krakowa, Kazimierza w obrębie murów i Podgórze z 1792 r.], mapa sygn. II – 95.

Plan von Cracau, 1733/34, mapa sygn. II-91.

[*Plan Krakowa, Kazimierza, Ludwinowa i Podgórze z projektem utworzenia nowego miasta na Ludwinowie oraz zmianami w rozplanowaniu zabudowy Podgórze*]. Charles de Höffern, 1779, mapa sygn. II-13, druk: *Atlas...*, reprodukcja 1.11. *Wymiar geometryczny miasta Krakowa z przyległościami, dopełniony w 1783 r. przez M[arcina] Józefa Kromera, Jeometre Przysięgłego, kopiowany zaś w r. 1792 w tym egzemplarzu przez Józefa Czecha, Jeometrę JKMci Przysięgłego*, mapa sygn. II-18, druk: *Atlas...*, reprodukcja 1.12

[*Plan Krakowa z 1787 r.*], (w:) F.N. Lichocki, *Dyariusz Przyjazdu Najjaśniejszego Stanisława Augusta króla Polskiego [...] do stołecznego miasta Krakowa*, Kraków 1787, mapa sygn. II-8.

[*Plan sytuacyjny Krakowa, Kazimierza w obrębie murów i Podgórze z 1792 r.*], Geiger (?), mapa sygn. II-95.

[*Plan Krakowa z przedmieściami, ok. 1796 r.*], Mosano i Chavanne, mapa sygn. II-22, sekcja 12.

Plan der Gegend um Krakau worauf zugleich die neu errichteten.... von der K.K. westgaliz. Landes Baudirektion ... [ok. 1795-1809], Schmauss v. Lironegg, mapa sygn. II-104.

Plan miasta Krakowa z Stradomiem, Kazimierzem i Podgórzem zdjęty w 1807 r (1809) przez Joachima Miedzińskiego (w:) „Przyjaciół Ludu”, Leszno, R. 8, 1842, t. II, mapa sygn. II – 96.

Plan Wolnego Miasta Krakowa w obrębie okopów. Mostowski, 1831, mapa sygn. II-29, druk: *Atlas...*, reprodukcja 1.19.

[*Plan katastralny miasta Podgórze z 1838 r.*], Franz v. Pierret, mapa sygn. II-313.

Umgebungen von Krakau in achten Blättern, 1846 r., mapa sygn. I-36

[*Plan katastralny Podgórze 1847-66*], mapa sygn. II – 314.

Plan von Krakau mit Podgorze und der nächsten Umgebung, A. Kociczka, 1847, mapa sygn. II-31.

Stadt Krakau mit den Vorstädten Kleparz, Czarna-wieś, Piasek, Stradom, Wesoła, Smolensko u. Kazimierz samt Kawiory in Galizien Krakauer Kreis, Bezirk Stadt Krakau, 1848, mapa sygn. I-16.

Plan położenia siedemnastu gmin okalających Kraków, 1905, mapa sygn. II-61, druk: *Atlas...*, reprodukcja 1.26.

Najnowszy plan Stoł[ecznego] Król[ewskiego] Miasta Krakowa (...), rys. Kazimierz Stolecki, Kraków 1916 r., mapa sygn. II-71.

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Situations Plan der Stadt Krakau, 1794, mapa sygn. 71/VIIIa, druk: *Atlas...*, reprodukcja 1.14.

Grundriss der freien Stadt Krakau, Meno Passeck, 1817, mapa sygn. 8/T/VIIIa, druk: *Atlas...*, reprodukcja 1.16.

Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich

Plan de la ville et faubourgs avec le chateau de Cracovie pris par monsieur de Choisy le 2 de fevrier 1772, mapa sygn. XVIII/Mp/1036 III, druk: *Atlas...*, reprodukcja 1.9.

Biblioteka Jagiellońska

Plan Wielkiego Krakowa, 1912 r. Andrzej Kłeczek, rys. K.Stolecki, lit. Aureliusz Pruszyński, Kraków 1912, mapa sygn. M41/29, druk: *Atlas...*, reprodukcja 1.27.

[*Plan Krakowa, 1920*], mapa sygn. M41/110, M41/111, druk: *Atlas...*, reprodukcja 1.31.

Źródła publikowane:

Atlas Historyczny Miast Polskich, t.V Małopolska, zeszyt 1 Kraków, pod red. nauk. Z. Nogi, Kraków 2007

Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydane, Petersburg 1859-60, t. I-VIII.

I. Ihnatowicz: *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 1967, t. I

Opracowania:

F. Bardel: *Miasto Podgórze, jego powstanie i pierwszych 50 lat istnienia*, Kraków, 1901.

Z. Beiersdorf: *Dziedzictwo krajobrazu kulturowego Podgórze (w:) Dwa miasta, dwa brzegi. W 100. rocznicę połączenia Podgórze i Krakowa (1915-2015)* pod red. nauk.

E. Firlet, Kraków 2015, (dalej: *Dwa miasta...*) s. 86-87

K. Dziwik: *Saliny krakowskie w latach 1772-1918 (w:) Dzieje żup krakowskich*, Wieliczka 1988, s. 223-304.

M. Kallas: *Z dziejów Wieliczki w latach 1809-1813*, „*Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*” (dalej: „*SMDŻ*”) t. X, Wieliczka 1981, s. 187-204.

A. Keckowa: *Żupy krakowskie w XVI-XVIII wieku (do 1772 roku)*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969

- B. Konwerska, M. Międzobrodzka: *Fortuny na soli wyrosłe. Kariery finansowe żupników – prawda czy stereotyp*, „SMDŻ”, t. XXIV, Wieliczka 2005, s. 143-204.
- D. Lulewicz: *Dwa miasta, dwa brzegi. O kolei i mostach w Podgórzu* (w:) *Dwa miasta...*, s. 219-275.
- M. Międzobrodzka: *Handel solą w wielkim Krakowie*, „SMDŻ”, t. XXV, Wieliczka 2007, s. 11-25.
- M. Międzobrodzka: *Zbyt soli galicyjskiej na tereny Rzeczypospolitej po I rozbiorze kraju (do 1792 roku)*, „SMDŻ”, t. XX, Wieliczka 1997, s. 77 – 104.
- M. Międzobrodzka, P. Kubisztal: *Skład Solny* (w:) *Zabłocie. Przewodnik*, red. G. Ciepły, Kraków 2014, s. 12-14.
- J. Pachonński: *Bractwo solarzy czyli prasołów krakowskich*, „SMDŻ”, Wieliczka 1965, t. I, s. 190 – 260.
- I. Pajdak: *Żupa wielicka w okresie rządów konfederacji barskiej*, „SMDŻ”, t. X, Wieliczka 1981, s. 179-186.
- W. Przegon: *Zmiany użytkowania ziemi w procesie urbanizacji krajobrazu na przykładzie miasta Podgórza 1784-1915*, Kraków 2004.
- M. Skubisz: *Turówka – zespół budynków salinarnych*, „SMDŻ”, t. XXV, Wieliczka 2007, s. 177 – 204.
- J. Żółciak: *Zarys przemian dziejowych miasta Podgórza oraz wsi Płaszów, Rybitwy, Przewóz – historycznych miejscowości dzielnicy XIII* (w:) *Wolne Królewskie Miasto Podgórze, Płaszów-Rybitwy-Przewóz. Zarys przemian historycznych*, pod red. J. Żółciak, Kraków 1996, s. 43-174.